БИБЛИОТЕКА „БАЛКАНСКИ ВЪПРОСИ“

КНИГА I.

АНКЕТА ВЪ БАЛКАНИТѢ

ДОКЛАДЪ

ПРѢДСТАВЕНЪ НА ДИРЕКЦИЯТА НА „DOTATION CARNEGIE“ ОТЪ ЧЛЕНОВЕТѢ НА АНКЕТНАТА :: :: :: :: КОМИСИЯ :: :: :: ::

Iª ГЛАВА

Чия е Македония?

Цѣна 2 лева

АЛ. ПАСКАЛЕВЪ и С-ие
Командитно книгоиздателско дружество
СОФИЯ. 1917 г.

БИБЛИОТЕКА „БАЛКАНСКИ ВЪПРОСИ“

КНИГА I.

АНКЕТА ВЪ БАЛКАНИТѢ

ДОКЛАДЪ

ПРѢДСТАВЕНЪ НА ДИРЕКЦИЯТА НА „DOTATION CARNEGIE“ ОТЪ ЧЛЕНОВЕТѢ НА АНКЕТНАТА :: :: :: :: КОМИСИЯ :: :: :: ::

Iа ГЛАВА

Македония.

АЛ. ПАСКАЛЕВЪ и С-ие
Командитно книгоиздателско дружество
СОФИЯ. 1917 г.

Всѣка книга отъ Библиотеката „Балкански Въпроси“ излазя едновремѣнно на 5 езика: български, нѣмски, англий-ски, руски и френски.

Библиотеката на първо врѣме и наскоро ще даде цѣла редица книги, въ които се изнасятъ всички по-важни документи и факти въ защита на българскитѣ национални права.

Между тия книги сѫ:

МАКЕДОНИЯ (първата глава отъ карнегиевата анкета, прѣдшедствувана отъ уяснителни бѣлѣжки).

ОФИЦИЯЛНИТѢ ДОКУМЕНТИ, съ които сѫ опрѣдѣлени българскитѣ земи (отъ Т. Карайовевъ).

МАКЕДОНИЯ СПОРЕДЪ ОЧЕВИДЦИ (Изъ книгата на Д-ръ Н. Миховъ, съдържаща мнѣнията на всички, които сѫ видѣли и познали Македония, — турната подъ печатъ).

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКИЯ ДОГОВОРЪ ОТЪ 1912 ГОД. (отъ Гр. Василевъ).

П. МИЛЮКОВЪ ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАЦИОНАЛЕНЪ ВЪПРОСЪ (отъ проф. Д. Михалчевъ).

БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ И БЪЛГАРСКИЯ НАЦИОНАЛЕНЪ ВЪПРОСЪ (отъ Д. Мишевъ).

УЧЕБНОТО ДѢЛО ВЪ МАКЕДОНИЯ (отъ Д. Мишевъ).

РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪ МАКЕДОНИЯ (отъ Хр. Матовъ и др.).

КУЛТУРАТА ВЪ МАКЕДОНИЯ; общественнитѣ ѝ връзки съ останалитѣ български земи (Основана на данни отъ една нова анкета).

БЪЛГАРИ ВЪ ЮГО-ЗАПАДНО МОРАВСКО по Й. Ханъ въ 1858 г. (отъ проф. Теодоровъ-Баланъ).

БЪЛГАРИТѢ ВЪ БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВЪ И БОРБИТѢ ИМЪ ЗА НАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЕНИЕ (отъ проф Н. Милевъ).

БЪЛГАРСКИТѢ НАЦИОНАЛНИ ИСКАНИЯ ОТЪ ГЛЕДИЩЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИТѢ ИНТЕРЕСИ (отъ Сим. Радевъ).

По технически причини не можемъ още да съобщимъ заглавието или точното съдържание на книгитѣ отъ г. г. Д. Ризовъ, проф. Йорданъ Ивановъ и други.

ОТЪ ИЗДАТЕЛСТВОТО.

До 1878 година нѣмаше македонски въпросъ. За това свѣдочатъ дипломатическитѣ актове, печатътъ и историческата книжнина. Въ тѣхъ се говори само за български въпросъ.

Македонскиятъ въпросъ е нова дипломатическа формация. Той се създаде подиръ Берлинския конгресъ. Тая е датата, отъ която почватъ фатални дни за Балканитѣ и за мира въ Европа. За Македонския въпросъ носятъ отговорность, може би не въ еднаква степень, Великитѣ сили, участвували въ Берлинския конгресъ. Въ Берлинъ прѣзъ 1878 година тѣ раздѣлиха българския народъ, който вѣкове, при свобода и неволя, билъ съединенъ, съставлявалъ етнично недѣлимо съ граници, никога немѣнявани споредъ политическитѣ граници на балканскитѣ държави, ималъ единъ темпераментъ, едни радости и страдания, създалъ своя култура и история, свои прѣдания и нрави, свои копнежи и свой идеалъ. Сжщитѣ Велики сили, които въ 1876 година на конференцията въ Цариградъ, извикана отъ възстанията на българитѣ срѣщу лошата турска управа, признаха и начертаха въ протоколи и карти вѣковнитѣ етнични български граници, двѣ години по-късно, въ 1878, тѣ, макаръ да знаеха, че Санъ-Стефанскиятъ договоръ обема само български земи, разпокжсаха българитѣ отъ страхъ да не стане България руско орждие и създадоха изкуствени граници между тѣхъ. Това бѣха дипломатически, книжни граници.

На конгреса България биде раздѣлена на петь части:

1. Княжество България, ограничено до Балкана;

2. Автономна область въ Тракия подъ име Източна Румелия;

3. Македония подъ Турция;

4. Поморавия подъ Сърбия и

5. Сѣверна Добруджа подъ Ромжния.

Въ Македония се оставиха подъ Турция, при прѣдвидѣни реформи, които Високата порта не приложи, милионъ

и нѣколко стотинъ хиляди българи. Това именно разпокъсване на българския народъ, и особено неприлагането на прѣдвиденитѣ реформи въ Македония, създадоха македонския въпросъ и обърнаха Балканитѣ въ огнище на размирици. Проявявани периодично въ редица възстания, тия размирици подготвиха и извикаха балканската война въ 1912 година. Остава врѣмето да каже, дали чрѣзъ Букурещкия актъ въ 1913 година, който разпокъса Македония, не се туриха въ Букурещъ съ ръцѣтѣ на Великитѣ сили първитѣ и най-голѣми главни на днешната ужасна европейска война.

Прѣзъ единъ периодъ отъ тридесеть петь години и повече македонския въпросъ мина прѣзъ много фази, ала въ всички свои фази и форми той не прѣстана да е най-силенъ протестъ срѣщу акта въ Берлинъ, а напослѣдъкъ и срѣщу този въ Букурещъ. Тѣзи два акта сѫ доказателство за най-грозно посѣгателство върху принципа на националностьта и върху националната съвѣсть. Посѣгателството е особено грозно и затова, че и двата акта носятъ санкцията на Великитѣ сили и изтъкватъ страшното противорѣчие, въ което послѣднитѣ се туриха съ принципа на националностьта, съ човѣшката съвѣсть, съ правото и съ цивилизацията.

Прѣзъ XIX-и вѣкъ узрѣ и се подигна българския въпросъ. Отначало чисто културенъ и послѣ църковенъ, той стана националенъ и политически. На изтокъ, особено въ Турция, църквата прѣдставява народностьта и автономията на всѣки народъ. Българскиятъ народъ почна борба съ двата врагове — съ гърци, които го потискаха духовно, и съ турци, които го потискаха политически. Първата борба бѣ съ гръцката Цариградска патриаршия за езикъ, просвѣта и църковна автономия, а втората — съ Високата порта за административна автономия и, по-късно, за политическа. Идеята за българска просвѣта и за църковна автономия изникна между българитѣ въ Македония, която именно Великитѣ сили откъснаха въ Берлинъ отъ общото българско тѣло. Знаменосецъ на тази идея бѣ Паисий, великъ българинъ, духовникъ изъ Македония. Въ 1762 година той прѣвъ издига гласъ за българска книга, за българско училище, за българска църква.

Гръцката патриаршия се опита да отрече сѫществуването на български народъ въ прѣдѣлитѣ на Турската импе-

рия. Като не успѣ въ това, тя излѣзе срѣщу етничнитѣ граници на българския народъ, стѣсни ги до Балкана, като обяви Тракия и Македония за гръцки по население. Високата порта не отрече нито съществуването на българския народъ въ империята, нито неговитѣ етнични граници. Доказателство е ферманътъ отъ 1870 година, съ който тя възобнови автономностьта на Българската църква подъ име Българска екзархия. Този ферманъ счита Македония и Тракия за български крайнини. И сърбитѣ до 1878 година признаваха българския етниченъ ликъ на Македония. Доказателство е договорътъ отъ 1867 година, сключенъ между сръбското правителство и българскитѣ първенци въ Букурещъ. Въ този договоръ, приетъ безъ възражение отъ Бѣлградското правителство, стои, че «Българско, състояще се отъ България (Мизия), Тракия и Македония, ще се федерира съ югославянското царство, като запази своя езикъ, своето знаме и пр.» Подиръ Берлинския конгресъ сърбитѣ излизатъ съ претенции за Македония. Колко голѣми и да сѫ тия претенции въ печата и въ явнитѣ сръбски политически актове, сръбскитѣ държавници интимно, въ свои политически конференции, признаватъ, че въ Македония нѣма сръбско население и че сърбитѣ работятъ въ тази страна като пропаганда. Йов. Жуйовичъ, сръбски министъръ на Вънишнитѣ работи прѣзъ 1905 година, въ конференция отъ сръбски дипломати, която свикалъ, подчерталъ, че „въ Македония има сръбски училища съ много малко дѣца и мѣста, дѣто нѣма сръбски кѫщи". Това потвърдили на сѫщата конференция и другитѣ участвуващи сръбски министри, именно: Георгий Симичъ, Сава Груичъ, Йов. Авакумовичъ, Света Симичъ и пр. *)

Въ тази брошура е прѣпечатана за Македония първа глава отъ книгата „Анкета въ Балканитѣ," написана отъ найавторитетнитѣ мѫже въ Европа и Америка и напечатана съ срѣдства на великия американски филантропъ Карнеги. Въ нея сѫ изнесени съ поразителна обективность и безпристрастие несправедливитѣ претенции на сърби и гърци върху Македония и правото на българитѣ. За анкетйоритѣ Македония етнично е българска страна. Въ труда »Анкета въ Балканитѣ«, първъ

*) „Тайната сръбска политика" (споредъ сръбскитѣ автентични документи] София, 1917. стр. 30.

по реда си въ мировата книжнина, говорятъ Европа и Америка единодушно и убѣдено чрѣзъ най-видни свои мѫже, говорятъ чрѣзъ перата на послѣднитѣ науката, правото, съвѣстьта на човѣчеството, цивилизацията. Въ него е изнесена истината за Македония. Анкетйоритѣ разглеждатъ Македония прѣзъ всички периоди, именно периода до 1878 година и тоя подиръ Берлинския конгресъ: прѣзъ врѣме на културната и църковна борба съ гърци, прѣзъ врѣме на възстанията и борбата съ турци, гърци и съ сърби, прѣзъ врѣме на балканската война и подиръ раздѣлата на Македония въ Букурещъ. Изнесени сѫ всички жестове, които характеризиратъ съвѣстьта и етничния ликъ на единъ народъ. Прѣзъ всѣки периодъ описватъ борцитѣ. Тия борци, всѣкога едни и сѫщи, всѣкога еднакво ревностни и самоотвержени, сѫ българи македонци. Тѣ се борятъ за своя езикъ, за свои училища, за своя църква, за своя етниченъ ликъ, за цѣлостьта и правата на своята родина. Тѣ водятъ борба съ турци и гърци отдѣлно, водятъ такава и съ турци, гърци и сърби, съюзени срѣщу тѣхъ. Тѣ водятъ борба и прѣдъ Европа съ перо и слово. За своето национално право и за свободата на своята родина, тѣ даватъ хекатомби жертви. Анкетйоритѣ не посочватъ нито една жертва, дадена отъ гърци и сърби въ борба съ орѫжие, нито едно възстание на македонци гърци или сърби за свободата на Македония, която еднитѣ считатъ грѫцка, а другитѣ — сръбска страна,

Когато сърби и гърци, подиръ Букурещкия договоръ присъединяватъ, първитѣ сѣверозападна, вторитѣ югозападна, Македония, тѣхнитѣ войници съ ужасъ виждатъ, че населението въ тия присъединени крайнини не е грѫцко или сръбско, както ги учили въ училищата или ги заблуждавалъ печатътъ, а българско. И сърби и гърци почватъ отново борба съ българитѣ македонци въ лицето на тѣхнитѣ учители, свещеници и първенци. Като очистили градоветѣ и селата отъ тѣхъ, тѣ почнали да насилятъ съвѣстьта на беззащитното население, като го принуждавали да се обявяза масово, че е по потекло сръбско или грѫцко. Това изнасятъ анкетйоритѣ въ страницитѣ на своя обеменъ трудъ, който прѣпечатваме. Тѣхнитѣ думи сѫ не само най-безпристрастни, но и на най-авторитетнитѣ мѫже, какито иматъ Европа и Америка. Тия

именитости сѫ: D' Estournelles de Constant, членъ на френския сенатъ и на хагската конференция, Justin Godard, членъ на френския парламентъ, Д-ръ Josef Redlich, професоръ по правото въ Виенския университетъ, Д-ръ Walther Schucking, професоръ по правото въ Марбургския университетъ въ Германия, Д-ръ Samuel Dutton, професоръ въ Колумбийския университетъ въ Ню-Йоркъ, Francis W. Hirst, редакторъ на английското списание „The Economist“ и професоръ Павелъ Милюковъ, членъ на руската Дума и Д-ръ Н. Н. Брейлсфордъ, извѣстенъ английс и журналистъ.

D. Estournelles de Constant въ прѣдговора къмъ книгата „Анкета въ Балканитѣ,“ пъленъ съ високи идеи, благость и хуманизъмъ, настоява да не се хуманизиратъ войнитѣ, за да не се учестятъ, но да се прѣдвзематъ и да се направятъ невъзможни. Хуманна и висока идея! Ала тя ще може да се осѫществи само тогава, когато принципътъ на националностьта и зачитането правото на всички народи станатъ алфа въ догмитѣ на държавничеството и на всички държави, велики или малки. Този принципъ и това право трѣбва да се демократизиратъ. Тѣ трѣбва да заематъ широко мѣсто въ книгитѣ и въ вѣстницитѣ, а още по-широко и по дълбоко мѣсто въ сърцето на поколението. Тѣ трѣбва да станатъ за всѣки гражданинъ, безъ разлика на племе и религия, такава насѫщна потрѣба, каквато потрѣба е насѫщния хлѣбъ, за който християнитѣ всѣки день молятъ Твореца. Както човѣкъ не може да живѣе безъ хлѣбъ, така и народъ не може да сѫществува безъ зачитане принципа на националностьта и правото за индивидуално сѫществуване.

1917 г.

Анкета въ Балканитѣ.

Произходъ на двѣтѣ балкански войни.

Етнография и национални стремежи. — Борба за автономия. — Съюзътъ и договоритѣ. — Конфликтътъ между съюзницитѣ.

Етнография и национални стремежи.

Въ тая глава не възнамѣряваме да изчерпимъ единъ въпросъ, за който сжществува обширна литература, както на европейскитѣ, така и на балканскитѣ езици. Нашето намѣрение по-скоро е, да дадеме нѣколко необходими за ясното разбиране данни на тия читатели, които безъ да познаватъ подробно разглежданитѣ балкански въпроси, би се заинтересували за прѣдстоящата работа на комисията.

На всѣка страница въ доклада ни се срѣщатъ множество понятия, факти и дати, които прѣдполагаме да сж всѣкиму извѣстни и които въ дѣйствителность сж непознати; затова, видѣ ни се невъзможно да въведеме читателя направо in medias res. Лицата, по-добрѣ запознати съ източнитѣ въпроси, могатъ да почнатъ четенето отъ слѣдващата глава.

Сегашнитѣ събития на Балканитѣ възпроизвеждатъ точно положението на нѣщата прѣди идването на турцитѣ въ Европа. Тогава, както и сега, християнскитѣ държави сж били въ постоянна и ожесточена борба за хегемония на полуострова. Понѣкога, както е било въ X и по-късно, въ XIII в., побѣдата била на българска страна. България, съ своята твърдѣ примитивна държавна организация, добивала врѣменно надмощие, благодарение на нѣкой полководецъ-завоеватель. Другъ пжть, както е било въ XII и XIV вѣкове, сърбитѣ на свой редъ сж идвали като завоеватели. Обаче, надмощието въ полустрова, макаръ и съ прѣкжсвания, е било все пакъ въ ржцѣтѣ на византийскитѣ императори.

Различнитѣ народи, които населили разнитѣ области на полуострова (туземното население — гърци, албанци или поримчени жители — бидейки пропждено или прѣтопено),

служели само да увеличаватъ армиитѣ или да фигуриратъ въ великолѣпнитѣ титли, съ които се кичели „автократитѣ“ на всички: сърби, българи, гърци и албанци, събрани въ единъ видъ имперска организация въ една „велика Сърбия“ или една „велика България“. Пропадането на тия ефемерни държави не причинявало никакво измѣнение въ етническия съставъ на населението. Политическитѣ сгради се рушили и пакъ повдигали, безъ нѣкакви опити за прѣтопяване на народноститѣ въ единъ или другъ националенъ типъ. Очевидно, въ ония врѣмена, народната идея не е била както е сега така тѣсно свързана съ идеята за държава. Българитѣ, сърбитѣ, власитѣ и албанцитѣ подъ различни управления си оставаха пакъ българи, сърби, власи и албанци: това ни обяснява, какъ стариятъ етнически съставъ се е запазилъ непокѫтнатъ до деня на турското завоевание, което нивелира всички народности и ги запази непромѣнени, въ единъ видъ вцѣпененость, причинена отъ внезапенъ мразъ. И да прѣдположимъ, че е имало зародиши отъ национално самосъзнание въ политическитѣ организации, които се борѣха по между си и се замѣстяха едни съ други, то турското владичество съвършено ги е заличило. Турцитѣ, безъ да си даватъ сами смѣтка, работѣха по най-ефикасенъ начинъ за унищожение на народното съзнание. Тѣ пропѫждаха или асимилираха управляващата, т. е. военната класа, въ завоеванитѣ страни. Въ общинитѣ сѫ оставали само селени землеѣлци, а тѣхната единствена обединителна връзка отъ морално гледище е била религията. Но и тукъ турското владичество допринесло много за намаляване до минимумъ етническата и национална роля на религиознитѣ вѣрвания. Тъй като религията на всички покорени народности е бивала една и сѫща — източно-православна, — турцитѣ въ края на краищата сѫ признали за единственъ религиозенъ прѣдставитель на раята гръцкото духовенство, най-образовано и най-видно въ столицата — Цариградъ. Фенерътъ (гръцки кварталъ въ Цариградъ, гдѣто се намира гръцката патриаршия), е прѣдставлявалъ изключително православнитѣ черкви въ Турция и послѣднитѣ слѣди на автономни, народни черкви, сѫществуващи въ Охридъ (за българитѣ) и въ Ипекъ (за сърбитѣ) бидоха окончателно прѣмахнати съ патриаршески

декрети въ 1765 и 1767 год. Слѣдователно, православнитѣ народности въ официялния езикъ на турската бюрокрация получиха общо етнично название „румъ милети“, по името на гръцкия народъ, rômaics (както се наричаха доскоро ноcитѣ гърци). Обаче, народното съзнание на така размѣсенитѣ и потжпкани народности съвършено не се заличило. Между пастиритѣ и вѣрващитѣ винаги е сжществувало извѣстно недоволство: послѣднитѣ не можаха да забравятъ, че нѣкога си и тѣ сж имали литургия на роденъ езикъ, свои избрани свещеници, които не сж ламтѣли само за данъци и ангарии. Отъ своя страна, гръцкитѣ духовници се чувствували чужди въ славянска срѣда; любители на изтънченостьта, тѣ се чувствували унизени въ варварската срѣда, между „овчитѣ кожуси“. При такива условия, достатъчна бѣ една искра отвънъ, едно благоприятно обстоятелство, за да се запали наново народния огънь. Въ тоя твърдѣ кратъкъ очеркъ ние не можемъ да прослѣдимъ подробно историята на народното възраждане на Балканитѣ. То има коренитѣ си въ самото начало на турското завоевание. Сърбитѣ, послѣ ромжнитѣ, покорени послѣдни отъ турцитѣ, първи поискаха автономия. Особено сърбитѣ сж били фаворизирани въ развитието на народното съзнание, защото голѣма часть отъ сръбския народъ се намирала извънъ прѣдѣлитѣ на отоманското владичество. Сърбитѣ въ Австро-Унгария, безъ да говориме за живущитѣ по брѣговетѣ на Адриатика, които още отъ XVI вѣкъ сж били подъ влиянието на италиянската литература — били посветени въ европейската цивилизация много по рано отъ сърбитѣ въ турско. На първо мѣсто Рагуза (на славянски Дубровникъ), слѣдъ нея — Аграмъ (на славянски Загребъ) по-рано отъ Бѣлградъ били интелектуалнитѣ центрове на сръбската народность.

Въ самата Сърбия, борбата за независимость изпрѣвари умственото развитие на народа. Прѣзъ врѣме на стоенето ни въ Бѣлградъ, се дигаше паметника въ честь на Кара-Георги, първиятъ освободитель на Сърбия, основатель на сегашната династия, който прѣди повече отъ едно столѣтие, въ 1804 год. организира първото народно възстание противъ турцитѣ. Прѣзъ 1813 год. бѣ потушено първото възстание; Кара-Георги избѣга въ Австрия и бѣ убитъ въ 1817 год. Но

яви се новъ водитель: Милошъ Обрѣновичъ, селенинъ като Кара-Горги, основатель на втора сръбска династия, не отдавна изчезнала съ Александра и Драга. Второто възстание прѣдвождано отъ Милоша има по-голѣмъ успѣхъ отъ първото. Акерманската конференция (1826) осигури на Сърбия единъ видъ автономия подъ руски протекторатъ и хатишерифътъ отъ 1829 година утвърди и допълни тоя актъ, като направи Сърбия наслѣдствено княжество подъ сюзеренството на Турция. Година по-късно другъ хатишерифъ призна на сърбитѣ право да отварятъ народни училища и въ 1835 год. съществуваха 72 училища за цѣлото княжество.

Гърция, на другия край на полуострова, скоро послѣдва примѣра на Сърбия. И тамъ сжщо външнитѣ усилия за националното събуждане вървятъ редомъ съ опититѣ за възстания, повдигачи отъ врѣме на врѣме отъ дивитѣ планинци, живописно нарѣчени „хайдути" (kleptaï — хайдути патриоти, за различие отъ lestaï, — обикновени разбойници). Свободата на Гърция, провъзгласена въ Епидавръ, бѣше призната съ акта отъ 3 февруари 1830 г. Тогава се заякчиха основитѣ на гръцката народна култура, положени отъ членовстѣ на Philiki Hétéria въ 1814 г. Впрочемъ, ние знаемъ вече, че гръцкитѣ училища, благодарение дѣятелностьта на Фенера, бѣха запазили прѣзъ врѣме на турското владичество не само своето сжществувание, но и своята жизнеспособность, и поколѣния образовани гърци бѣха излѣзли отъ тѣхъ.

Такава ли бѣ сждбата на вжтрѣшнитѣ страни на полуострова, България и Македония. Първитѣ бѣлѣзи на народното самосъзнание се явяватъ, наистина, доста рано въ течението на 18 вѣкъ. До 1840 година тѣ се умножаватъ съ растещето влияние на чуждата култура (въ случая руската). Но едва въ 1852 г. се появи първото българско народно училище въ Търново. Къмъ края на тоя периодъ се долавя извѣстенъ стремежъ за черковна независимость. Отъ 1860 г. се подкача упорита борба между водителитѣ на българскитѣ общини и гръцката патриаршия. И двѣтѣ страни схващаха народность и религия като едно и сжщо нѣщо. Тъй като гръцкото национално движение съставляваше една опасность за Турция, когато българитѣ не бѣха още формулирали никакви политически искания и тѣхнитѣ водители даже се

гордѣеха съ своята лоялность спрѣмо султана, турскитѣ власти почнаха да се интересуватъ за тая народна борба противъ гърцитѣ и свършиха съ това, че дадоха на българитѣ право да образуватъ своя народна черква, която само номинално да признава върховенството на патриарха. Това е началото на българската екзархия, официялно призната съ фермана отъ 1870 г.

Обаче, гърцитѣ не искаха да се признаятъ за побѣдени. Патриархътъ отказа да приеме фермана. Българитѣ, подържани отъ турцитѣ, отговориха на това съ избиране на своя пръвъ екзархъ и формално провъзгласяване независимостьта на своята черква (11 май, 1872). Четири мѣсеци слѣдъ това, патриархътъ отлжчи новата черква като я обяви за схизматична. Тая прибързана мѣрка помогна на българската кауза. Българитѣ получиха това, което желаеха, именно една съвършено независима отъ гърцитѣ народна черква, съ свой глава и свое духовенство. Тогава тѣ пристжпиха къмъ опрѣдѣляне черковнитѣ области на новата черква. Нѣкои отъ тия области бѣха вече изброени въ самия ферманъ: това сж епархиитѣ на сегашна България. Но другитѣ епархии, сжщо прѣдвидени да влѣзатъ въ състава на българската черква, трѣбваше да бждатъ опрѣдѣлени споредъ членъ 10 на фермана, чрѣзъ народно гласуване*). Екзархията прибѣгна къмъ плебисцита, прѣдвиденъ въ членъ 10, като почна съ охридската и скопска области. *Тъй като едно болшинство надминаваще $^2/_3$, се изказа противъ патриарха, Портата даде своя „бератъ“ (инвеститура) на българскитѣ епископи въ Охридъ и Скопие.*

Но Охридъ и Скопие, това е Македония. Ето, прочее, македонскиятъ въпросъ окончателно поставенъ. Наистина, прѣди 1873 год. гърцитѣ искаха да отнематъ Македония отъ славянитѣ. Но славянитѣ (сърби и българи) не бѣха още

*) Членъ 10 на фермана отъ 1870 г.: Ако цѣлото православно население или най-малко двѣтѣ трети отъ него и въ нѣкои други мѣста, вънъ отъ означенитѣ тукъ, желаятъ въ духовнитѣ си работи да зависятъ отъ екзархията, и ако това което желаятъ е ясно установено, позволено имъ е да сторятъ това, което желаятъ. Но това позволение може да бжде дадено само съ съгласието или искането на цѣлото население или най-малко на двѣтѣ трети отъ него.

помислили да се борятъ помежду си за нея. Българската и сръбска радикална младежь, която между 1860 и 1870 год. пропагандираше идеята за федерация на южнитѣ славяни, приемаше като свършенъ фактъ, наложенъ отъ традицията, че населението въ Тракия и Македония бѣше българско, както въ самата България. Българскиятъ публицистъ Любенъ Каравеловъ се изказва въ 1869—1870 г. така: „гърцитѣ не питатъ какво е населението, което обитава Македония; тѣ казватъ само, че тя е принадлежала на гърцитѣ и по силата на това отново трѣбва да имъ принадлежи... Но ние сме въ XIX вѣкъ, когато историческитѣ и черковни права сѫ изгубили всѣко значение. Всѣки народъ, както всѣки индивидъ трѣбва да бѫде свободенъ и всѣки народъ има право да живѣе за себе си. Прочее, Тракия и Македония трѣбва да бѫдатъ български, защото българи ги населяватъ". И неговиятъ приятель, сърбинътъ Владимиръ Иовановичъ отъ своя страна, признаваше като сръбски земи въ Турция само Босна, Херцеговина и Метохия, т. е. Стара Сърбия въ най-тѣсна смисъль на думата; очевидно той приемаше тезата, какво Македония е българска.

Обаче, още въ сѫщата епоха имаше въ Сърбия националистично течение, което заявяваше, че Стара Сърбия е цѣла Македония, и за тази претендираха като бивша часть отъ Велика Сърбия въ врѣмето на Душана Силни. Тия сръбски националисти не се ограничаваха само съ полемики въ пресата, а почнаха да организирватъ училища въ Македония, гдѣто сръбски учители прѣподаваха на сръбски литературенъ езикъ и си служеха съ учебници, съставени въ Бѣлградъ.

Г-нъ Милоевичъ, единъ отъ водителитѣ на това движение, донася, че въ 1865 г. е имало само едно училище въ сѫщинска Македония, основано отъ сърби; въ 1866 г. се явяватъ вече 6; въ 1867 г. 32; въ 1868 г. 42 Отъ тогава, сръбското правителство почна да се интересува за тия заведения и да ги субсидира. Отъ друга страна, македонското население на драго сърце признаваше тия училищи. Нали това бѣха славяни, дошли въ Македония за да се борятъ съ гръцкото влияние? Но тѣ скоро разбраха, че сръбскитѣ учители бѣха дошли, за да пропагандиратъ въ полза на своята на-

родность. По поводъ на това, българската преса се раздвижи и отъ 1869 год. почна енергична полемика.

Привърженцитѣ на „югославянска федерация“ се утѣшаваха, казвайки, че сръбската националистична теза бѣше само личенъ възгледъ на малка група журналисти и дилетанти въ историята и етнографията. Но ние видѣхме вече, какъ държавата се притече на помощь на доктрината. Двѣ обстоятелства спомогнаха да се усили тая тенденция. Първото бѣ учрѣдяването на новата българска черква: екзархията; второ — дипломатическия неуспѣхъ на сърбитѣ, излъгани въ надеждата си да получатъ изходъ на Адриятика. Ние вече споменахме за първитѣ успѣхи на екзархийската черква въ Македония, за двата „берата“, позволявайки основанието на охридската и скопска епархии. Други побѣди ще ги послѣдватъ. Естествено, гърцитѣ не бѣха доволни отъ тоя напрѣдъкъ, понеже тѣ считаха Македония за своя бащиния. За да отклонятъ българитѣ отъ Македония, тѣ имъ прѣдложиха да разпространятъ своята черковна организация въ сръбскитѣ земи Босна и Херцеговина. Тая идея се хареса на българитѣ. Но, приемайки гръцкото прѣдложение, тѣ ни най-малко не се отказаха отъ претенциитѣ си за Македония и по тоя начинъ, списъкътъ на проектиранитѣ епархии, обхващащи цѣла Македония, Стара Сърбия, Босна и Херцеговина, стана много дълъгъ.

Сръбското правителство не можеше да остане безучастно прѣдъ тия претенции, като схващаше много добрѣ, че двѣтѣ понятия: народна черква и народность сѫ нераздѣлни. Прочее, сръбското правителство напомни, че етнографически македонскитѣ епархии бѣха спорни, но тия на Стара Сърбия бѣха безспорно сръбски. Щомъ като българскитѣ епархии искаха да образуватъ екзархийски черкви, то, епархиитѣ на старитѣ сръбски области, отъ своя страна, трѣбваше да признаятъ за духовенъ глава главата на сръбската черква въ княжество Сърбия. Това бѣ зародиша на цѣлата борба за Македония. Ние намираме прѣдварителния образъ на днешнитѣ събития дори въ практикуваната тактика.

Сърбия се съюзи съ Гърция противъ българската екзархия. Борейки се противъ българската народна черква, сърбитѣ прѣдпочетоха да останатъ подчинени на гръцкия патри-

архъ. Послѣдния използува това, за да имъ наложи гръцки епископи и продължаваше да нарича тѣхнитѣ черковни общини гръцки. И така, сърбитѣ въ Турция доброволно се лишиха отъ най-ефикасното оржжие въ народната борба. За напрѣдъ «екзархистътъ» е изключително българинъ; *македонското население, което отъ незапомнени врѣмена се наричаше «булгари», почна да се съзнава като българско и славянско въ едно и сжщо врѣме.* Извънъ българската народна черква, единствената славянска черква въ Македония, имаше само патриаршисти отъ всѣкакъвъ видъ: гърци, власи, сърби, намиращи се подъ една и сжща духовна власть въ Цариградъ

Второто обстоятелство за усилване на сръбскитѣ претенции за Македония бѣ „окупацията“ на Босна и Херцеговина отъ Австро-Унгария. Сега се знае, че на свиждането на императоритѣ Александъръ II и Францъ Иосифъ въ Райхщадъ, на 8 юли 1876 год. било уговорено, въ случай, че Сърбия и Черна-Гора извоюватъ своята независимость, Австро-Унгария получава право да „окупира и управлява“ провинциитѣ Босна и Херцеговина. Сжщитѣ изрази сж употрѣбени и въ Берлинския договоръ. Въ сжщото врѣме, Австро-Унгария подчертаваше, че тя счита Сърбия въ своята сфера на влияние. Въ Райхщадъ Русия се ангажира да не воюва на сръбска територия и когато генералъ Игнатиевъ прѣдложи на австрийскитѣ дипломати да анексиратъ Босна, съ условие да признаятъ Санъ-Стефанския договоръ, графъ Андраши отговори съ едно контра-прѣдложение, именно: да се остави на Русия пълна свобода на дѣйствие въ България, съ условие да се провъзгласи автономията на Македония подъ Австро-унгарския протекторатъ.

Слѣдъ Берлинския конгресъ, Австро-Унгария бѣше влѣзла въ близки отношения съ сръбския краль Миланъ. Послѣдниятъ подписа въ 1881 г. единъ таенъ договоръ, въ който (§ 7) Австро-Унгария формално заявява, че »нѣма да се противопостави, даже ще поддържа Сърбия противъ другитѣ държави въ случай, че послѣдната намѣри за възможно да се разшири на югъ отъ своята граница, съ изключение на Новопазарския санджакъ. Въ 1889 год., когато договорътъ бѣ подновенъ, Австро-Унгария обѣща съ още по-ясни изрази да »помага за разширение на Сърбия по направление къмъ Вар-

дарската долина«. И така въ сжщото врѣме, когато Австро-Унгария отне на Сърбия всѣка надежда за разширение на западъ и съединение съ оная часть отъ сръбския народъ, която населяваше Босна и Херцеговина, — австрийската дипломация ѝ прѣдложи като компенсация надеждата за *разширение на югъ, въ земи, чиито населението до 1860—70 г. бѣ всеобщо признато, даже отъ сърбитѣ, за българско.*

Отъ тогава сръбската националистична школа взе рѣшително връхъ. Цѣла Македония е отождествена съ «Стара Сърбия« и „сръбската омладина" въ отечествената карта отбѣлѣзва като сръбска цѣлата територия, владѣна отъ Стефана Душана въ XIV в. Тогава именно мрѣжата на сръбскитѣ училища се разпространи съ особена бързина, благодарение помощьта на турцитѣ, които тукъ, както насѣкждѣ, прилагаха своята обикновена политика: да противопоставятъ гръцкото и сръбско меншества противъ по-силното и опасно болшинство на българитѣ екзархисти. Въ 1889 г. съ министерско позволение за пръвъ пжть се печататъ сръбски учебници въ Цариградъ и сръбскитѣ училища не сж вече тайни и прѣслѣдвани. Въ 1895—96 г. сръбската официална статистика брои 157 училища съ 6,831 ученици и 238 учители и учителки. Забѣлѣжително е, че отъ тѣхъ 80 училища съ 3,958 ученици и 120 учители и учителки се намиратъ въ сжщинска стара Сърбия, т. е., повече отъ половината се намиратъ въ безспорно сръбски земи. По сжщото врѣме, ето що гласи статистиката за българско-екзархийскитѣ училища въ Македония (1896—97 г.): 844 училища (срѣщу 77 сръбски); 1,306 учители (срѣщу 118 сръбски); 31,719 ученици (срѣщу 2,873 сръбски); 14,713 дѣца въ дѣтскитѣ градини. Отъ тия цифри виждаме, че въ края на XIX вѣкъ, подавляващето болшинство на славянското население въ Македония изпращало дѣцата си въ българско-екзархийскитѣ училища. Независимо отъ черквата, училището стана помощникъ на народното движение. Движението промѣни своето естество и своята цѣль. Покрай черковното движение, прѣдвождано отъ духовенството и подпомагано отъ черковнитѣ общински съвѣти, около 1795 г. се появи революционно движение противъ турската власть, имаще за цѣль политическа автономия; водителитѣ му бѣха повечето пжти народни учители. Отъ друга страна, съпротивата на подържа-

нитѣ отъ турцитѣ меншества стана по-остра. „Патриаршия“ и »екзархия« станаха борческитѣ девизи на двата враждебни народа.

Занапрѣдъ прѣброяването на „екзархийскитѣ“ и »патриаршийскитѣ« кѫщи е единствено срѣдство за опрѣдѣляне етнографическия съставъ на Македония. На дѣло, несигуренъ, неустановенъ методъ, понеже борбата все повече и повече се осложнява и понѣкога една и сѫща фамилия се дѣли на „българи“ или „гърци“, „власи“ или „сърби“, споредъ черквата, въ която ходятъ членоветѣ ѝ. Тогава, новото сръбско поколѣние се помѫчи да намѣри едно по-сигурно и по-научно срѣдство за опрѣдѣляне народностьта и намѣриха го въ езика. Млади учени започнаха да изучаватъ македонски диалекти и да търсятъ въ тѣхъ фонетични и морфологични слѣди отъ сръбско влияние, за да могатъ да ги класиратъ между сръбскитѣ диалекти. Отъ своя страна българскитѣ филолози започнаха сѫщитѣ изучвания и продължаваха да твърдятъ, че сѫществената основа на македонскитѣ нарѣчия е българска.

Въ резюме, съперническитѣ претенции за Македония се базиратъ главно върху слѣднитѣ аргументи:

1) „Исторически права“ за владѣние на Македония, придобити отъ Симеонъ Български и Душанъ Сръбски (X или XIV вѣкъ).

2) Сходство въ обичаитѣ (особено що се касае за имения день „Слава“, която сърбитѣ считатъ за свой народенъ бѣлѣгъ).

3) Религията — екзархийска или патриаршийска.

4) Говоримиятъ езикъ.

Турската официална статистика взимаше религията като единственъ отличителенъ бѣлѣгъ на етническитѣ групи, макаръ въ числото имъ да имаше турци, албанци, българи-помаци и др. Тѣ наричаха патриаршиститѣ „гърци“, макаръ въ тѣхното число да влизаха сърби, власи, българи и др. Само въ групата „екзархисти“ религията съвпадаше повече или по-малко съ българската народность. Въ турскитѣ официални регистри бѣха записани само мѫжетѣ, безъ да се споменуватъ женитѣ, понеже списъцитѣ служеха само за контролиране на военната служба или плащането на данъцитѣ. Често, само броя на кѫщитѣ бѣше означенъ. Всичко това обясня-

ва съвършената липса на приблизително точна статистика за населението въ Македония. Вслѣдствие различнитѣ принципи и методи на изчисление, употрѣбявани отъ народнитѣ пропаганди, получавали се съвсѣмъ различни цифри, повечето пѫти прѣувеличени въ интереса на респективнитѣ народности. Слѣднята таблица илюстрира дълбоката разлика въ прѣцѣнкитѣ и прѣсмѣтанията:

Българска статистика (Кънчевъ 1900 г.)

Турци	499,204
Българи . . .	1,181,336
Гърци	228,702
Албанци . . .	128,711
Власи	80,767
Евреи.	67,840
Цигани	54,557
Сърби	700
Разни	16,407
Всичко . .	2,268,224

Сръбска статистика*) (Гопчевичъ, 1889 г.)

Турци , . . .	231,400
Българи . . .	57,600
Гърци . , . .	201,140
Албанци . . .	165,620
Власи	69,665
Евреи	64,645
Цигани . . .	28,730
Сърби	2,048,320
Разни	3,501
Всичко . .	2,870,620

Гръцка статистика (Делияни, 1904 г.) (безъ Косовския вилаетъ).

Турци , . . .	634,017
Българи . . .	332,162
Гърци	652,795
Албанци . . .	?

*) По-скорошнитѣ сръбски автори отбѣгватъ да дадатъ общи цифри или, както г-на Герсина, отбѣлѣзватъ общото число на македонославянското население, приближаваще се повече до цифритѣ на Кънчева.

Власи	25,101
Евреи	53,147
Цигани	8,911
Сърби	?
Разни	18,685
Всичко (безъ албанци и сърби)	1,724,818

Само българската статистика държи смѣтка за националното самосъзнание на населението. Сръбскитѣ прѣсмѣтания, обикновено, сж основани върху резултатитѣ на диалектологията и обичайното единство: повечето отъ тѣхъ сж теоретични и абстрактни. Гръцкитѣ изчисления сж още по-изкуствени, понеже за етническо разграничение тѣ взиматъ и влиянието, упражнявано отъ гръцката култура върху градското население и прѣживѣлицитѣ и слѣдитѣ на класичната древность. Като оставиме на страна статистиката на населението и се спреме на географическото му разпрѣдѣление, ние се намираме прѣдъ сжщитѣ мжчнотии. Отъ етнографично гледище македонското население е много смѣсено. Старитѣ карти, като почнемъ съ тая на Ами Буе (1847), слѣдватъ традицията, като считатъ славянското население на Македония за българско. По-сетнѣшнитѣ мѣстни карти означаватъ цѣлата страна, ту като сръбска, ту като гръцка.

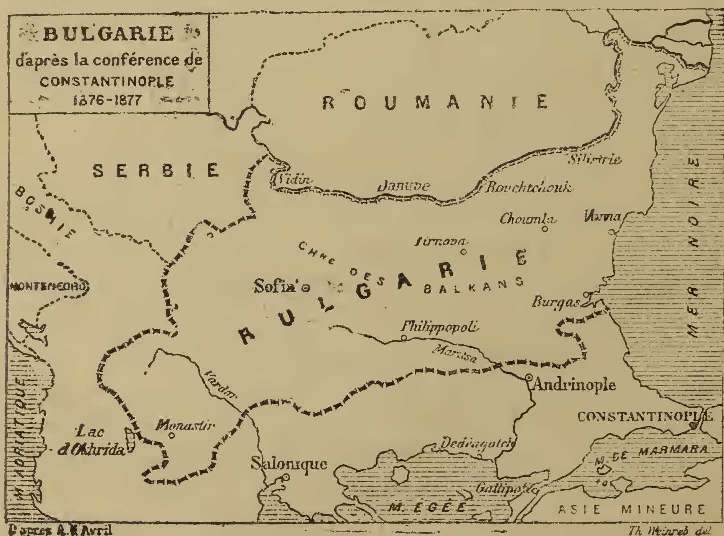
Опититѣ за по-точно разграничение, основано върху мѣстнитѣ изучвания, сж отскорошни. Ние притежаваме картата на Кънчева, прѣдставляваща българското мнѣние, и още по-извѣстната карта на Цвиича, прѣдставляваща сръбското мнѣние. Но етнографическитѣ понятия на г-на Цвиича се промѣнятъ съ развитието на сръбскитѣ политически претенции. Границитѣ, които той даваше на Стара Сърбия прѣзъ 1905 г., не сж сжщитѣ, които ѝ дава въ 1911 год. (вижъ неговата карта, печатана въ Petermann's Mitteilungen); по врѣме на пълната побѣда, въ надвечерието на втората балканска война, единъ другъ професоръ отъ Бѣлградския университетъ, г-нъ Беличъ, печаташе своята карта основана върху изучване на диалектитѣ и задоволяваща най-скорошнитѣ и най-прѣкаленитѣ сръбски претенции. Очевидно, сръбско-българската граница, опрѣдѣлена въ договора отъ 13 мартъ, е инспирирана отъ идеитѣ на г-на Цвиича, когато чертаната отъ Бе-

лича граница ни открива и обяснява причинитѣ за скжсване на договора и тия на междусъюзнишката война.

Но ние изпрѣварваме нашето изложение. Да се въ върнемъ къмъ края на XIX вѣкъ и да прослѣдиме узрѣването на двѣтѣ паралелни и враждебни идеи: идеята за автономия и идеята за подѣлба на Македония.

2. — Борбата за автономия.

Извѣстна е ролята на Русия въ освобождението на България. Но малцина знаятъ, че освобождението въ 1878 г. е било прѣдшествувано отъ вжтрѣшно народно движение. Ние вече споменахме за това, като говорихме за мирната борба на Екзархията противъ фанариотитѣ. Но въ сжщото врѣме почна и революционно движение, имаще за цѣль освобождението на България. И тукъ, както въ Сърбия и Гърция въ началото на XIX вѣкъ, балканскитѣ войводи, полу-разбойници, полу-революционери, наречени »хайдути», подпомагаха това движение. Обаче, главнитѣ водители, »апостолитѣ« на

(България споредъ цариградската конференция 1876—1877 г.).

движението, бѣха революционери въ модерна смисъль на думата, „интелигентни", получили понѣкога образованието си въ университетитѣ и училищата въ чужбина. „Апостолитѣ" се обявиха противъ старитѣ черковни приеми за борба.

усвоени отъ чорбаджиитѣ, богаташи изъ срѣдата на българската колония въ Цариградъ. Народътъ бѣше на страна на апостолитѣ и ерата на възстанията започна; турскитѣ звѣрства ги послѣдваха, разкрити на цивилизования свѣтъ отъ Гладстона. *Македонскитѣ българи, ведно съ българитѣ отъ сѫщинска България, взеха участие въ движението. Слѣдъ руско-турската война твърдѣ естествена бѣ идеята за »цѣлокупна България«, чиито граници бѣха начертани въ Санъ-Стефанския договоръ и обхващаха всичкото българско население въ турско.* Сръбскитѣ националистични претенции бѣха задушени отъ самитѣ сърби, които, като г-на Верковича, признаваха за български, по силата на традицията, всички земи, влизащи въ границата на бѫдаща България, както графъ Игнатиевъ си я прѣдставяваше*). *Знае се за сѫдбата на Санъ-Стефанския договоръ. Българското княжество бѣше раздѣлено, а Македония остана въ турски рѫцѣ. Отъ тамъ си водятъ началото всички по-сетнѣшни борби. »Цѣлокупна България« стана цѣль и идеалъ на българската национална политика. Турция, въ отговоръ на това, фаворизираше меншествата*; **) послѣдва вѫтрѣшна борба, служейки си съ срѣдства, за които послѣдната война ни е дала страхотни примѣри. Отъ тогава сигурностьта въ Македония липсува. Всѣка отъ неприятелскитѣ народности: българи, гърци, сърби — даде свои герои и жертви, войводи и четници въ народната партизанска война; всѣка отъ тѣхъ имаше дългъ списъкъ на свои мѫченици. Прѣзъ 1904 година, споредъ синитѣ английски книги, числото на политическитѣ убийства въ Македония достигна срѣдно число 100 души мѣсечно. *Естествено, българитѣ, като най-силни, имаха и най-многобройни чети; тѣхната борческа организация имаше най-много връзки съ мѣстното население.* Правителството на княжество България, въ врѣмето на Сте-

*) Трѣбва да прибавимъ, че етнографическитѣ граници на България, ведно съ Македония, сѫ означени прѣди С.-Стефанския договоръ въ протоколитѣ на Цариградската конференция въ 1876 година (вижъ разискванията отъ 11—23 декември). Извѣстно е, че прѣдварителниятъ договоръ, сключенъ между Русия и Турция, биде сѫществено измѣненъ и поправенъ на Берлинския конгресъ, който раздѣли етнографическа България на три части: 1. Княжество България; 2. васална область Източна Румелия; 3. турска провинция Македония.

**) Курсивътъ нашъ, както тукъ, така и на другитѣ мѣста въ това издание. (Издателството).

фанъ Стамболова (около 1895 г.) покровителствуваше зачатките на македонското движение; но винаги сѫществуваше различие въ възгледитѣ на официална България, която си служеше съ тая агитация като орѫдие на своята външна политика, и тия на сѫщинскитѣ революционери, въ болшинството си млади хора, прѣдадени на независимостьта и изповѣдващи извѣстенъ космополитически идеализмъ.

Македонското революционно движение е било често прѣдставяно като плодъ на български амбиции и българското правителство е било държано за прѣко отговорно. Истина е, че македонцитѣ винаги упражняваха давление върху правителството, облѣгайки се на общественото мнѣние, бурно възбуждано отъ печата и прѣката пропаганда на прѣдводителитѣ. Наистина, въ София сѫществуваше единъ »Централенъ Комитетъ«, прѣдседателствуванъ обикновено отъ нѣкое довѣрено на княза лице. Но тоя комитетъ служеше само да прѣдставява движението въ чужбина и сѫщинскитѣ водители го подозираха, че служи съ голѣма готовность на династическитѣ амбиции на царь Фердинанда. Истинската революционна организация, непримирима и ревниво пазеща своята независимость, се намираше въ вѫтрѣшностьта на Македония. „Вѫтрѣшната организация" води началото си отъ 1893 г., когато една малка група интелигентни младежи образуваха тайно дружество въ градеца Рѣсенъ съ ясно опрѣдѣлена цѣль: „Да се подготви християнското население за въоръжена борба съ турския режимъ и извоюване лична сигурность и гаранции за редъ и справедливость въ управлението" — съ други думи казано: политическа автономия за Македония. »Вѫтрѣшната организация« не се домогваше за присъединение на Македония къмъ България и призоваваше въ своитѣ редове всички народности, живущи въ тритѣ вилаети. Тя нѣмаше никакво довѣрие въ Европа и се надѣваше единствено на енергичното дѣйствие на народа. Да се набави орѫжие, да се раздаде на младежитѣ, да се обучатъ на стрѣлба и задружно дѣйствие, това бѣха първитѣ усилия на съзаклетницитѣ. Всичко това не закъснѣ да бѫде узнато отъ турцитѣ, които случайно въ Виница откриха складъ на орѫжия и бомби. Тая находка бѣ сигналъ за турскитѣ репресии и звѣрства и повече отъ 200 души станаха жертва. Отъ тогава бор-

бата въ Македония не прѣкѫсна. Вмѣсто да се обезкуражи отъ мѫченията и кланетата, наопаки, населението почна все повече да се интересува за организацията. Въ нѣколко години, цѣлата страна бѣ приготвена за борба. Страната бѣ раздѣлена на военни окрѫзи, всѣки съ свой началникъ и своя милиция. Централната организация съ седалище „всѣкѫдѣ и никѫдѣ“ притежаваше цѣлия редовенъ механизмъ на една революционна администрация: »изпълнителна полиция«, пощенска служба, даже шпионска служба, за да се брани отъ неприятелитѣ и наказва »прѣдателитѣ и шпионитѣ«. Прѣзъ цѣлиятъ този периодъ на пъленъ разцвѣтъ, народътъ на драго сърце плащаше революционнитѣ налози и съ готовность се обръщаше къмъ войводитѣ, даже за уреждане на своитѣ частни работи, като прѣдпочиташе тѣхъ прѣдъ отоманскитѣ чиновници и сѫдии. Хората станаха дотолкова увѣрени въ себе си, че почнаха да държатъ нападателно поведение. *Чифчиитѣ* се опитваха чрѣзъ стачки противъ турскитѣ господари да увеличатъ заплатата си до минимума, опрѣдѣленъ отъ водителитѣ на „организацията“. Все по-смѣло и по-смѣло се впущаха въ открити конфликти съ турскитѣ власти и официялниятъ рапортъ на »организацията« отбѣлѣзва 132 такива и 512 жертви за периода отъ 1898 до 1902 г.

Най-послѣ, европейската дипломация се раздвижи. Появи се първия проектъ за реформи, формулиранъ отъ Русия и Австро-Унгария, по силата на съглашението имъ отъ 1897 г. Но австро-руската нота отъ февруари 1903 г. прѣдявяваше много скромни искания за разрѣшение на проблемата.

Резултатътъ си остана все сѫщия: Портата прибърза да прѣдвари европейската акция, като прокламира сама прѣзъ м. януари ираде за реформи. Македонскитѣ революционери се отчаяха. Нѣколцина „крайни“ се отдѣлиха отъ комитета съ цѣль чрѣзъ насилнически мѣрки да раздвижатъ Европа. Прѣзъ мѣсецъ юни избухнаха бомби въ Солунъ. На 20 юли (старъ стилъ), на Илинъ-день избухна истинско възстание: раята разбра, че може да прѣмѣри силитѣ си съ своитѣ стари потисници. По това врѣме силата на „вѫтрѣшната организация“ достига своя върхъ, но отъ тогава почна и нейното падение. Геройството на бунтовницитѣ биде сломено отъ прѣвъзходящитѣ ги сили на редовната армия. Биха се 1 срѣщу

13; — 26,000 противъ 351,000; паднаха хилядо убити. Като краенъ резултатъ на турското отмъщение: 200 разорени села, 12,000 изгорени кжщи, 3,000 изнасилени жени, 4,700 избити жители, 71,000 останали безъ подслонъ (извлечение отъ официалния докладъ на организацията).

Отъ тогава почна упадъка на „вжтрѣшната организация" съ неговитѣ обикновени послѣдици: деморилизация и якобинство. Почнаха да търсятъ и намираха все повече и повече „прѣдатели", които прѣдаваха на смърть; изнуденитѣ пари употрѣбяваха за свои лични потрѣби, вмѣсто за нуждитѣ на народната борба; бездѣлието докара безпорядъченъ и потъналъ въ груби удоволствия животъ; отдадоха се на прѣслѣдване противъ гърцитѣ, отъ които мѣсечно по стотина души, отъ разенъ произходъ, бѣха избивани прѣзъ течението на 1904 год. Но ето че цѣла Европа се заинтересува за македонскитѣ работи. Започва вториятъ периодъ; той се ознаменува съ опити за учрѣдяване на европейски контролъ въ турското управление (1905—1907 г.). Автономията на Македония стана далечната цѣль на дипломатическитѣ усилия. Постепенно се приближаваха къмъ нея като повдигаха единъ слѣдъ другъ разни въпроси и правѣха усилия за прѣобразуване на турската администрация, полиция, финансии и правосждие. Тоя отдѣлъ отъ балканската история е твърдѣ добрѣ извѣстенъ и ние нѣма да се спираме подробно върху него. Извѣстно е, че тая история е само повторение на едро на това, което е ставало тамъ отъ половина вѣкъ насамъ: отначало отстжпки, а когато тѣ ставали неудобни — обща реформа на книга, обхващаща и погребваща всички практически детайли; послѣ, когато моментътъ на напрежението минавалъ и европейското внимание се отклонявало другадѣ... възвръщане къмъ стария режимъ, съ тая разлика само, че направенитѣ отстжпки били все по-значителни, понеже се боеха да не загубятъ цѣлата провинция. Въ свръзка съ това и вжтрѣшната реакция биваше все по-силна: вмѣсто Хамидовата конституция отъ 1876 г. издѣйствуваха една нова конституция, наложена на Султана отъ младотурската революция. Реформитѣ бѣха осигурени чрѣзъ народа; Великитѣ сили нѣмаше вече какво да вършатъ въ Македония. Тѣ се оттеглиха при радостнитѣ викове на тълпата, когато

водителитѣ на различнитѣ народности, до вчера още непримирими врагове, взаимно се прегръщаха. Последниятъ опитъ за прѣсъздаване на отоманската държава започва; това е третия и послѣденъ исторически периодъ, който тукъ излагаме. (1908—1912).

Началото бѣ съ добри прѣдзнаменования. Младотурската революция, „провъзгласена при звуковетѣ на марсилезата, обѣщаваше да разрѣши всички мжчнотии, да уталожи всички вражди, като замѣсти произвола съ справедливость, деспотизма съ свобода; на първо мѣсто тя провъзгласяваше пълно равенство на различнитѣ народности, населяващи Турция, довѣрявайки на тѣхния отомански патриотизъмъ и тѣхната прѣданость къмъ неразделното отечество (vatan). Привърженицитѣ на македонската автономия отново почнаха да се надѣватъ, че ще могатъ, безъ да възбудятъ тревога у господствуващата раса, да осжществятъ своето желание. Вчерашнитѣ революционери и „комитаджии“ сложиха оржжието и слѣзоха отъ планинитѣ въ голѣмитѣ градове; нѣмаше вече нужда отъ оржжия, нито отъ тайни сношения съ близкитѣ балкански правителства. Особено българскитѣ македонци мечтаяха да станатъ добри отомански патриоти, оставайки вѣрни на своитѣ народни амбиции.

Тая мечта трая само единъ мигъ. Отъ първия моментъ, младотурската революция се показа тѣсно националистическа. Тя не само че не задоволи възраждащитѣ се национални тенденции, но си постави за задача това, което султанскиятъ абсолютизъмъ никога не би си позволилъ: да прѣсъздаде отъ халифска Турция една модерна държава, като почне съ пълното прѣмахване на всички права и привилегии на различнитѣ етнически групи. Тия права и привилегии, утвърдени съ фермани и гарантирани отъ европейската дипломация, бѣха единственото срѣдство на християнскитѣ народности за запазване на своя езикъ, вѣрвания и стара култура. Тия прѣгради, веднажъ прѣмахнати, тѣ се почувствуваха застрашени отъ „отоманска“ асимилация, сега повече отколкото прѣзъ всички прѣдидущи врѣмена, като почнемъ съ прѣвземането на Цариградъ отъ Мохамеда II. Асимилиране и „отоманизиране“ бѣше явно призната цѣль на побѣдоносния комитетъ „Обединение и Напрѣдъкъ“.

Нѣщо по-лошо: асимилирането на разнороднитѣ народности щѣше да върви много бавно, колкото насилнически и да бѣха мѣркитѣ, които заплашваха бждещето сжществуване на отдѣлнитѣ народности. Хората отъ комитета нѣмаха довѣрие въ бавното дѣйствие на врѣмето; тѣ поискаха веднага, додѣто сж на власть, да унищожатъ своитѣ неприятели. Тъй като националнитѣ вражди въ Македония даватъ всѣкога поводъ за вмѣшателство на силитѣ, тѣ рѣшиха, колкото може по-скоро и единъ пжть за винаги, да свършатъ съ тоя въпросъ. Тѣ бѣха сигурни и тѣ го заявиха не веднажъ въ парламента, че ако турското управление се бѣ показало толкова безсилно въ Македония, виновенъ бѣ стариятъ режимъ. Напротивъ, тѣ съ своитѣ нови методи щѣха всичко да свършатъ за нѣколко мѣсеца, най-много за нѣколко години. Обаче, тѣ си послужиха пакъ съ старитѣ методи. Тѣ почнаха въ 1909 г. съ нарушение члена на конституцията за свобода на сдруженията. Различнитѣ етнически групи, особено българитѣ, бѣха използували тоя членъ за основаване на народни клубове въ Македония. Той като сжществуващитѣ до 1908 г. революционни организации бѣха разтурени отъ самитѣ водители, станали лоялни отомански граждани, клубоветѣ ги замѣстиха, като послужиха за ядка на открити национални организации. Вмѣсто въоржжена борба, тѣхната цѣль стана сега изборната борба: въоржжавайки се скритомъ, тѣ бѣха пакъ наклонни да дадатъ довѣрие на отоманския парламентъ, да му оставятъ врѣме да завърши възродителното дѣло и приложи на дѣло конституционнитѣ начала. Даже между българскитѣ революционери и тия на комитета „Обединие и Напрѣдъкъ" бѣше сключено едно формално съглашение, споредъ което възвръщането на възстаницитѣ по домоветѣ имъ и разтурянето на вжтрѣшната организация бѣ обусловено съ дѣйствителното приложение на конституцията.

Комитетътъ, веднажъ дошелъ на власть, почувствува опасностьта отъ тия национални организации и почна систематическа борба противъ своитѣ вчерашни съюзници. Прѣзъ 1909 год., съ почването на пролѣтьта, неговитѣ привърженици се разпоредиха да се убиятъ единъ слѣдъ други всички войводи, прѣдводителствували чети или революционни

комитети прѣзъ миналия режимъ. Прѣзъ есеньта на сжщата година, на явнитѣ организации бѣ нанесенъ послѣдния ударъ. (По онова врѣме съюзътъ на българскитѣ коституционни клубове броеше 67 клона въ Македония). Прѣзъ мѣсецъ ноември парламентътъ гласува единъ законъ за сдружаванията, съ който се забраняваше ,,всѣка организация, имаща въ основата си народно название". По тоя начинъ се тури края на легалното сжществуване на тия клубове, но не и на самитѣ клубове. Отъ момента, когато откритата и легална борба стана невъзможна, отново започна революционната акция.

Християнското население имаше сериозни причини да се бунтува противъ новото турско управление. Членове 11 и 16 отъ ревизираната конституция накърняваха правата и привилегиитѣ на черковнитѣ общини и народнитѣ училища. Отоманската държава искаше да разшири своята власть подъ прѣдлогъ ,,да покровителствува всички вѣроизповѣдания и да надзирава всички обществени училища". Тия принципи минаваха за модерни, но на практика — това бѣха само нови срѣдства за постигане на сжщата цѣль: »отоманизиране« на империята.

Тая политика цѣлѣше ведно гърцитѣ и българитѣ. Економическиятъ бойкотъ, наложенъ отъ комитета противъ всички гърци, като отплата за опититѣ на критянитѣ да се присъединятъ къмъ гръцкото отечество, направи гърцитѣ отъ самото начало непримирими врагове на младотурското управление. Въ продължение на много мѣсеци бѣше забранено на истинскитѣ отомани да посѣщаватъ кафенетата и магазинитѣ, държани отъ гърци. Гръцкитѣ параходи не спираха вече въ турски пристанища, понеже никой не искаше да товари, или разтоварва стоки. Но още по-опасна за Македония бѣше политиката на «потурчването» й посрѣдствомъ систематичната колонизация на мохаджиритѣ, или мюсюлмански емигранти отъ Босна и Херцеговина. Тая мѣрка възбуди недоволството противъ новото управление дори и въ най-долнитѣ земледѣлски слоеве. *Отъ незапомнени врѣмена, почти навсѣкждѣ българи чифчии обработваха чифлицитѣ на турскитѣ бегове. Прѣзъ послѣднитѣ години, тѣ бѣха почнали да откупуватъ господарскитѣ земи, най-често съ пари спече-*

лени въ Америка. Сега на всичко това бѣ туренъ край. Освѣнъ че откупуването на земята стана невъзможно, но отгорѣ на това турцитѣ почнаха да пропъждатъ чифчиитѣ отъ чифлицитѣ имъ. Правителството закупи всичката за проданъ земя, за да̀ настани на нея „мухаджири". Търпението бѣ изчерпано. Войводитѣ на разпуснатитѣ чети забѣгнаха въ планинитѣ, дѣто намѣриха стари другари по оръжие. „Вѫтрѣшната организация" взе отново ръководенето на революционното движение. На 31 октомври тя заявява публично, че носи върху си отговорностьта за всички атентати и схватки, станали прѣзъ тая и миналата година, както и за всички други революциони проявления. Младотурското управление не бѣше чакало тая декларация, за да констатира революционнитѣ дѣйствия и вземе съобразнитѣ съ това мѣрки. Още прѣзъ ноември 1909 г. тѣ отговориха съ единъ несправедливъ законъ за четитѣ, спорѣдъ който за дѣлата и постѫпкитѣ на четитѣ, нередовни и доброволни сдружавания, се държаха отговорни селскитѣ обществени власти, сѫщо всички сѣмейства, отъ които нѣкой членъ липсваше, или пъкъ цѣлото селско население, въ случай че е дало подслонъ на нѣкой „комита" и пр. Прѣзъ лѣтото на 1910 г. започнаха систематическитѣ обиски за обезоръжаване на селянитѣ. Невъзможно е тукъ да се изброятъ различнитѣ притѣснения и мѫчения, на които, по тоя случай, бѣ изложено мирното население. Г-нъ Павловъ, *български депутатъ*, разкри фактитѣ въ турския парламентъ прѣзъ ноември 1910 г. Спорѣдъ него, числото на поединично бититѣ и малтретирани лица въ тритѣ македонски вилаети достигаше до 1853, безъ да се zематъ въ смѣтка масовитѣ наказания, нито арестуванитѣ и бити лица, отъ които нѣколко десетки бѣха умрѣли вслѣдствие на побоя. Спорѣдъ Павлова, общото число на всички жертви възлизало на 4,913. Но къмъ тѣхъ трѣбва да прибавиме още 4060 нещастници, *които забѣгнаха въ България*, или се изпокриха въ планинитѣ, за да се спасятъ отъ турскитѣ власти. Прѣзъ 1910 г. стана явно, че учрѣденото прѣзъ 1908 г. управление не бѣше жизнеспособно. На това управление се падна щастливата възможность да се оправдае прѣдъ очитѣ на Европа и да се засили въ очитѣ на своитѣ собствени поданици и съсѣдни балкански държави:

то пропусна тоя случай. Отъ тогава сѫдбата на Европейска Турция бѣше безвъзвратно рѣшена. Това бѣше и края на опититѣ за въвеждане автономия въ Македония. За да се реализира автономията на Македония, изискваха се главно двѣ условия: запазване цѣлостьта на Турция и искрено желание на турското правителство да въведе коренни реформи почиващи върху децентрализацията. Но тъкмо идеята за „децентрализация" бѣше най-неприемлива за комитета „Обединение и Напрѣдъкъ", понеже това бѣше девизътъ на враждебната тѣмъ политическа организация. Отъ тогава надеждата за подобрение участьта на християнското население въ рамкитѣ на Statu-quo-то се изпари. Необходимо бѣше да се излѣзе отъ тия рамки. Автономията не бѣше вече постижима; трѣбваше да се прибѣгне къмъ разпокѫсване, къмъ подѣлба.

3 — Съюзътъ и договоритѣ.

Най-естествената развръзка за заплетенитѣ балкански работи бѣше образуването на една автономна или независима Македония наредъ съ другитѣ вече осѫществени политически единици: България, Гърция, Сърбия, Черна-Гора — всички освободени по-рано, благодарение на руска или европейска интервенция. Но това разрѣшение бѣше станало незъзможно, първо, поради некадърностьта на турското управление, второ, поради съперническитѣ претенции на тритѣ съсѣдни държави върху тая или оная часть отъ македонското наслѣдство.

Г-нъ Dehn се е опиталъ да покаже въ своята карта [1]) резултатитѣ отъ сплитането на съперническитѣ претенции. Нѣмаше мѣсто въ Турция, за което да не претендираха поне двама съперници. Изгледитѣ за наслѣдството на „болния човѣкъ" и реализирането на „великитѣ национални идеали", — една „велика" Сърбия, една „велика" Гърция, една „велика" България, прѣчеха на тия малки държавици да се съгласятъ за постигане на тѣхнитѣ общи цѣли. На теория,

---

[1]). Тая карта е отъ книжката на г-нъ Paul Dehn: Die Völker Südeuropas und ihre politischen Probleme, Halle 1909, отъ колекцията Angehwandte deographie.

всички споделяха убѣждението, че задружното дѣйствие е необходимо, че Балканитѣ сѫ за балканскитѣ народи, и великитѣ сили, стремящи се да подчинятъ малкитѣ държави, трѣбва да стоятъ на страна. На практика се вършеше тъкмо обратното. Всѣка една отъ тия държави, въ борбата си про-

(Схематическа карта на M. Dehn).

тивъ съсѣдитѣ и желанието да подготви хегемония за своята страна, угаждаше ту на Русия, ту на Австрия, понѣкога и на двѣтѣ послѣдователно.

Естествено, отъ своя страна Русия и Австро-Унгария прѣслѣдваха на Балканитѣ свои собствени интереси и тия интереси съвсѣмъ не се схождаха. Балканитѣ се раздѣлятъ географически на двѣ сфери на влияние: западна и източна, или сръбска и българска. Дипломатическата история ги нарича австрийска или руска сфери на влияние. Споредъ това и два различни натиска: отъ сѣверъ на югъ — „нѣмски натискъ", отъ изтокъ на западъ — „славянски натискъ". Вардарската долина, която дѣли Македония на двѣ части, стана фатално арена за борба на двѣтѣ влияния. Русия очерта границитѣ на своята зона на влияние въ Санъ-Стефанския договоръ въ 1878 г.: нераздѣлна Македония съставляваше часть отъ цѣлокупна България. Отъ своя страна австрийската дипломация

съумѣ да сключи договори, за да попрѣчи на руския натискъ: напр., тайнитѣ договори отъ 1881 и 1889 г., сключени съ краль Милана и обѣщаващи на послѣдния Вардарската долина и западната половина на Македония, съ условие, Сърбия да се откаже отъ стремежа си къмъ Адриатическо море и пансрьбскитѣ си претенции, т. е. отъ присъединението на санджака Босна и Херцеговина и изобщо отъ всички сръбски земи до Загребъ.

Ако погледнеме на въпроса отъ това общо гледище, виждаме, че идеята за балкански съюзъ не бѣше съвмѣстима съ идеята за подѣлбата, понеже съюзътъ бѣше срѣдство за извоюване на независимость и осѫществление на идеята „Балканитѣ за балканцитѣ“, когато подѣлбата бѣше въ интереса на съсѣднитѣ велики сили. И, дѣйствително, тия, които за пръвъ пѫть заговориха за съюзъ, бѣха най-далечъ отъ идеята за подѣлба. Това бѣха младитѣ идеалисти отъ 1870 год., за които споменахме по-горѣ и за които една „юго-славянска федерация“ бѣше едно истинско обединение на свободнитѣ и независими славянски демокрации.

Идеята за подѣлба сѫщо не се прѣдставяваше ясно въ съзнанието на князъ Михаилъ Обрѣновича, първиятъ забѣлѣжителенъ политически мѫжъ, който се опита да осѫществи юго-славянското обединение подъ сръбска хегемония; даже въ надвечерието на насилствената си смърть, той прѣговаряше съ Гърция, Ромѫния, Черна-Гора и революционнитѣ „апостоли“ на поробена още България, за подготвяне на борбата противъ Турция. Защо да се мисли за подѣлба, казваше той, когато всѣки има толкова много свое за вземане? Но, вѣрно е, че всички славяни не схващаха еднакво съюза безъ подѣлба. Нѣкои прѣдвидливи българи протестираха: Защо да се съюзяваме противъ Турция, когато всичко, което ще се вземе отъ отоманската държава, ще бѫде взето за смѣтка на българския народъ. Но тия възражения имаха готовъ двоякъ отговоръ: първо, Турция изкарваше отъ търпение даже и тия гяури, които искаха да бѫдатъ лоялни, второ, българскитѣ революционери чрѣзъ устата на своя найдобъръ прѣдставитель, Любенъ Каравелова, патриархътъ на българската книжнина, се провикваха: „най-напрѣдъ ни трѣбва обединение и пакъ обединение и когато се освободиме, всѣкой ще получи това, що му се пада“

Тия прѣпирни прѣзъ 1870 година, както и ония прѣди и слѣдъ това, получаватъ особено освѣтление отъ послѣднитѣ събития. Както идеята за съюзъ, тъй и появилиятъ се едноврѣменно съ това антагонизмъ на балканскитѣ претеденти, продължаватъ да сѫществуватъ прѣзъ петдесетьтѣхъ години, които ни дѣлятъ отъ първитѣ опити на князъ Михаила, убитъ въ 1868 г. „Твоята мисъль нѣма да загине", стои написано върху гроба му. И, дѣйствително, тя не загина, но стана много по-сложна. Колкото повече земята за подѣлба намаляваше, толкова повече алчностьта за малкото останало се изостряше.

Понеже херцогъ Argyll е установилъ до колко „английска отговорность" има въ новитѣ усложнения*), ние нѣма да се спираме върху *ударa, нанесенъ отъ Берлинския договоръ на балканската федеративна идея, когато провъзгласената въ Санъ-Стефански договоръ «една и нераздѣлна» България бѣ раздѣлена на три части. Всичко, което послѣдва, бѣ само резултатъ на тая голѣма погрѣшка: тамъ е зародиша и на най-новитѣ събития. Съединенито на България съ васална Източна Румелия, сръбско-българската война прѣзъ 1885 г., като непосрѣдствена послѣдица на съединението, новитѣ пропаганди на второстепеннитѣ народности, изолирането на Гърция въ опита ѝ прѣзъ 1897 год., прѣклонението прѣдъ Statu-quo-то, смегчено и измѣнено чрѣзъ интригитѣ на великитѣ сили, неуспѣхътъ на лицемѣрния планъ за реформи въ Македония прѣзъ 1907 1908 год., турската революция, която се показа неспособна да разрѣши неразрѣшимото, послѣ величието и падането на балканския «съюзъ», това сѫ естественитѣ послѣдици на Берлинската погрѣшка, която днесъ всички признаватъ, безъ да могатъ да поправятъ.*

Сѫщитѣ тия събития попрѣчиха нормалното развитие на тъй естествената идея за съюзъ на балканскитѣ народи, отклониха я отъ истинската ѝ цѣль, именно: подготвяне на федерацията, изпълниха я съ егоистични и мегаломански задни мисли, които закъснѣха разцъвтяването ѝ и докараха ранния ѝ край. Като прѣцѣняваме днешнитѣ личности и събития, трѣбва да си припомним минaлото, за да не изкараме

*) Вижъ книгата му: Our responsabilities for Turkey.

днешното врѣме отговорно за послѣдицитѣ на нехайства, станали прѣди десетки години.

Въ наши дни, идеята за балкански съюзъ отново се появи, но съ съвсѣмъ различно значение отъ онова, което е имала прѣди 30 или 40 години. Тя не е вече мечтата на младитѣ ентусиазирани славяни за свободна федерация на балканскитѣ демокрации, нито утопическото схващане на панславиститѣ философи и националисти за една руска морална хегемония съ политически центъръ Цариградъ. Съперничеството между балканскитѣ народи погуби първата мечта; любовьта къмъ назависимость, — втората. Послѣдниятъ балкански съюзъ е билъ само орждие на мѣстна политика, подпомаганъ отъ Русия и отправенъ срѣщу германскитѣ домогвания, както бѣ угодно на рускитѣ дипломати; но прѣди всичко, той е билъ срѣдство за борба противъ натиска на „отоманизма“ и автономнитѣ албански претенции, които балканскитѣ държави искаха да използуватъ. Послѣдниятъ съюзъ поставяше като главно условие подѣлбата, като срѣдство — война съ Турция, като крайна цѣль — изпжждане на турцитѣ отъ Европа.

Въ една модерна история на балканския съюзъ за изходна точка може да послужи взетата такава отъ г-на Bourchier въ неговитѣ прѣвъзходни статии върху Балканската лига[1]), т. е. опита на гръцкия министръ Трикуписъ въ 1891 г. Г-нъ Трикуписъ бѣше прѣдложилъ открито въ Бѣлградъ и София да се раздѣли Европейска Турция върху основата на единъ договоръ, въ който бждащитѣ граници на балканскитѣ държави да бждатъ прѣдварително точно опрѣдѣлени. Но откриването на тоя планъ прѣдъ краль Милана и Стамболова бѣше равносилно съ прѣдаването му въ Ballplatz'а въ Виена и Високата Порта. Прѣговоритѣ се ограничиха съ обикновени учтивости и незначителни любезности. Австро-Унгария току-що бѣ подновила съ краль Милана договора, който бѣше докаралъ братоубийствената сръбско-българска война (отъ 1889 до 1895 г.).

---

[1]) The Balkan League, въ Таймсъ отъ 4, 5, 6, 11 и 13 юни, 1913 г. Макаръ че комисията се е ползувала отъ тия статии въ своята кратка история на съюза, която тукъ слѣдва, тя най-вече си е служила съ своитѣ собствени свѣдения.

Нѣколко години по-късно, тя подписа съ Ромѫния една тайна конвенция. Въ случай на задружна война противъ България, Ромѫния щѣше да получи часть отъ българска територия. Това е сѫщата територия, която ромѫнитѣ току-що получиха, безъ да сѫ воювали. Въ 1897 г., прѣзъ гръцко-турската война, г-нъ Делиянисъ поднови прѣдложението на Трикуписа. Но неговата формула за подѣлба, толкова често повтаряна отъ тогава и отъ която и до днесъ гърцитѣ не сѫ се съвършено отказали, не бѣше по вкуса на българитѣ. Тѣ прѣдпочетоха по-скоро да прѣговарятъ съ Портата за нови черковни и училищни отстѫпки въ Македония, отколкото да рискуватъ съ една неподготвена и злѣ водена война. Наскоро слѣдъ това (1901 г.), Австро-Унгария подготви ромѫно-гръцкото съглашение, което заедно съ австро-сръбския договоръ и австро-ромѫнската конвенция стегна като въ обрѫчъ България и заплаши да парализира дѣйствието ѝ въ Македония.

По онова врѣме балканскиятъ съюзъ бѣше тъй далеченъ като никога. Обаче старателно прѣплетената мрѣжа скоро се скѫса. Македонската революция въ 1903 год. прѣнесе въпроса на международна почва. Влашката пропаганда и гръцката „елинизация" въ Македония доведоха до скѫсване на дипломатическитѣ сношения между Гърция и Ромѫния (1905 г.) Цареубийството на Александра Обрѣновичъ и възвръщането на Карагеоргевата династия въ Бѣлградъ въ 1903 год. освободиха Сърбия отъ австрийско влияние. Отъ тогава естественият ъ стремежъ бѣше сближение съ Русия и възраждане на идеята за юго-славянски съюзъ. Младото сръбско и българско поколѣние отиде още по-далече и замечта съ ентусиазмъ за федерация. Писатели, артисти, студенти отъ Бѣлградъ и София взаимно се посѣтиха. Дипломатитѣ ги послѣдваха. Прѣзъ 1904 год. въ Бѣлградъ се развиваше вече проекта за отбранителенъ и нападателенъ съюзъ за извоюване автономия на Стара-Сърбия и Македония, ако е възможно, по миренъ начинъ, но въ краенъ случай и съ въорѫжена борба. Въ 1911 година лицата, които бѣха взели участие въ ония прѣговори, отново се появиха на сцената. Тѣ сѫ: г-нъ Пашичъ, у когото ставаха тайнитѣ съвѣщания; покойниятъ министръ на външнитѣ работи, Милованъ Миловановичъ; Димитъръ Ризовъ, македонски революционеръ,

станалъ дипломатъ безъ да загуби нѣщо отъ своята пламеность и прѣданость на каузата; г-нъ Хесапчиевъ, специаленъ пратеникъ по прѣговоритѣ за съюза. Мжчнотиитѣ изпъкнаха, когато дойде редъ за бждащитѣ граници. Сърбитѣ, слѣдъ като се съгласиха по принципъ, на другия день прѣдложиха едно географическо опрѣдѣление на „Стара Сърбия" обхващаще и Скопския санджакъ. Тия претенции се видѣха на българитѣ прѣкалени и слѣдъ безплодни прѣпирни, които траяха три дни, отказаха се отъ нападателния съюзъ. Обаче, отбранителниятъ съюзъ бѣ сключенъ на 12/25 априлъ, 1904 г. Но тоя договоръ съ общъ и твърдѣ неопрѣдѣленъ текстъ нѣмà практически резултати, още повече, когато договорътъ, поради нескромностьта на единъ сръбски чиновникъ, сжщеврѣменно кореспондентъ на Neue Freie Presse, биде веднага узнатъ, нѣщо, което възбуди недовѣрие у съюзницитѣ. Отъ друга страна, сърбитѣ считаха тоя договоръ за анулиранъ слѣдъ обявяването на българската независимость, провъзгласена въ 1908 г., безъ допитването на Сърбия, макаръ и събитието тежко засѣгаше нейната национална политика, която прѣкара една криза вслѣдствие присъединението на Босна и Херцеговина къмъ Австро-Унгария. Сърбитѣ обвиниха България, че тя използува тѣхнитѣ загуби за да подобри своето международно положение, вмѣсто да имъ дойде на помощь. Старото недовѣрие отново си пробиваше пжть, когато руската дипломация пакъ се зае съ съюзническата идея.

Рускитѣ дипломати като считаха обѣщанията на младотурскитѣ възродители за сериозни, прѣдложиха всеобщъ балкански съюзъ, ведно съ освободена и конституционна Турция. Тѣ искаха единъ съюзъ по-скоро насоченъ срѣщу Дунава, отколкото срѣщу Босфора. Балканската дипломация считаше „болния човѣкъ" за неизлѣчимъ, но пакъ поиска да се възползува отъ тоя послѣденъ случай. Наистина и тоя пжть при подѣлбата изпжкнаха сжщитѣ мжчнотии. Въ 1909 г. г-нъ Миловановичъ напразно прѣдлагаше да се отстжпи Скопие и Куманово на Сърбия. Въ 1910 г. въ Петербургъ се водѣха прѣговори съ г-нъ Миловановичъ и г-нъ Малиновъ, безъ да се дойде до нѣкакъвъ резултатъ: България не бѣше ни най-малко разположена да приеме поддържанитѣ отъ руската дипломация сръбски претенции, даже

подъ смекчената форма на едно възможно разширение на югъ отъ сѫщинска Стара Сърбия.

Обаче, както видѣхме по-горѣ, въ 1910 г. стана очевидно за всички, че младотурската тактика на „отоманизиране" на народноститѣ посрѣдствомъ асимилирането имъ водѣше къмъ катастрофа. Растещето притѣснение на българи и гърци доведе до сближение на двата неприятели. Г-нъ Венизелосъ, шефъ на Атинския кабинетъ отъ октомври 1910, прѣдложи още прѣзъ октомври едно съглашение въ София. За лишенъ пѫть не можаха да се спогодятъ при разграничение сферитѣ на влияние. Българитѣ не искаха да отстѫпятъ на гърцитѣ Кавала, Сѣресъ, Воденъ, Костуръ и Леринъ, както го изискваше старата формула на Делиянисъ. Но една спогодба прѣдъ видъ положението въ Македония бѣше наложителна. Прочее, не оставаше нищо друго освѣнъ да се заякчи съгласието. Още прѣди да бѣше постигнато нѣкакво съглашение, главитѣ на християнскитѣ черкви се видѣха принудени да направятъ прѣдъ отоманското правителство аналогични постѫпки. Въ София почнаха да разискватъ върху възможностьта за съвмѣстно протестиране и систематическа защита на общитѣ черковни и школски привилегии, гарантирани на християнскитѣ общини съ султански фермани и международни договори.

Въ София прѣговоритѣ се протакаха прѣзъ цѣлото траене на Малиновия кабинетъ. Г-нъ Гешевъ, шефъ на кабинета слѣдъ Малинова, ги прѣкѫсна прѣзъ мѣсецъ мартъ 1910 г. Тогава прѣзъ априлъ 1911, г-нъ Венизелосъ прѣдложи тайно на г-нъ Гешева не само съглашение за запазване на християнскитѣ привилегии въ Турция, но сѫщо отбранителенъ съюзъ, въ който се прѣдвиждаше „случая на нападение" противъ една отъ договорнитѣ страни. Това строго конфедициялно прѣдложение остана безъ отговоръ, тъй като мѫчнотиитѣ поради Критъ можеха да доведатъ до война, въ която България не искаше да вземе участие. Почването на итало-турската война накара България да се замисли по-сериозно за необходимостьта отъ балкански съюзъ. Италиянскиятъ ултиматумъ свари българскитѣ държавници на ваканция: царь Фердинандъ съ своя пръвъ министръ бѣха въ Виши. Миловановичъ бдѣше на поста си. Той заедно съ

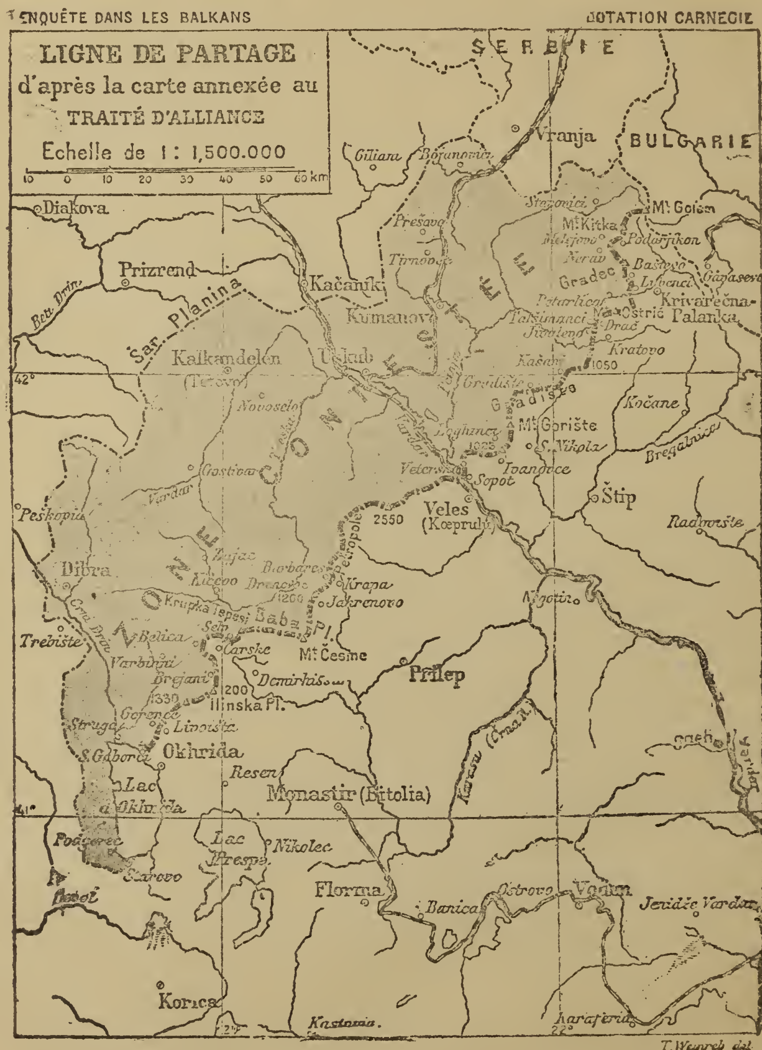
Д. Ризова и Т. Тодорова разгледаха съюзническия проектъ въ Бѣлградъ, Виена и София. Г-нъ Гешевъ ускори завръщането си; г-нъ Миловановичъ се срѣщна съ него на Бѣлградската гара, влѣзе въ вагона му и тамъ, между Бѣградъ и малката станция Ляпово, въ единъ двучасовъ разговоръ, основитѣ на съюза бѣха опрѣдѣлени. За първъ пѫть единъ български министръ бѣше призналъ за необходимо и възможно да се отстѫпи отъ македонската територия Скопие и Куманово.

Знаеше се, че общественото мнѣние въ България, както винаги, така и сега, щѣше да се произнесе противъ подобна спогодба. По-скоро автономия за цѣла Македония подъ турски суверенитетъ, отколкото независимость, обусловена съ подѣлба: такова е било всѣкога българското становище. Както споменахме, въ 1910 г. Малиновъ бѣше прѣдпочелъ по-скоро да чака, отколкото да направи отстѫпки. И тоя пѫть, Гешевъ на връщане въ София прѣдпочете да чака. Прѣзъ мѣсецъ декември, Миловановичъ поднови прѣдложението за съюзъ, но като не получи отговоръ въ продължение на 10 дни, бѣ принуденъ да смегчи своитѣ искания. Едва тогава българското правителство се рѣши да прѣговаря. Прѣговоритѣ траяха цѣлата зима и договорътъ бѣ сключенъ на 29 февруари | 13 мартъ 1912 г.

Основниятъ пунктъ на тайния договоръ, по-късно публикуванъ отъ Матенъ [1]), бѣше разграничителната линия, „отвѫдъ“ която Сърбия се ангажира да „не прѣдявява никакви териториялни искания“. Една много подробна карта на тая граница бѣ приложена къмъ договора[1]). Българскитѣ дипломати поискаха да си запазятъ още единъ изходъ. Затова тѣ оставиха на руския царь послѣднята дума за исканитѣ отстѫпки. Тѣ прибавиха: „България се ангажира да приеме тия граници, ако Рускиятъ Императоръ, който ще бѫде помоленъ за върховенъ арбитъръ, се произнесе въ полза на тая линия“. Тѣ мислѣха, че Императорътъ, може би, тѣмъ ще отсѫди „спорната зона“, която имаха намѣрение да отстѫпятъ, заключаваща се между границата, означена на картата, и сѫщинска Стара Сърбия, „на сѣверъ и западъ отъ Шаръ-Пла-

[1]) Въ броя му отъ понедѣлникъ, 24 ноември 1913 год.

нина". Въ договора бѣ прибавено: „Само отъ себе си се разбира, че двѣтѣ договорни страни се ангажиратъ да приематъ като окончателна граница линията, която Негово Величество

(Разграничителната линия и спорната зона споредъ картата прибавена къмъ съюзния договоръ)

Рускиятъ Императоръ ще намѣри въ горѣозначенитѣ прѣдѣли за най-точно отговаряща на правата и интереситѣ на двѣтѣ страни". Очевидно въ горѣозначенитѣ прѣдѣли" зна-

чеше: между Шаръ-Планина и означената на картата линия „отвѫдъ която" (т. е., на югъ отъ която) Сърбия се „ангажираше да не прѣдявява никакви искания". Такъвъ бѣше прѣкия смисъль на договора, оспорванъ по-късно отъ сърбитѣ. Раздѣлната линия, за която се споменуваше въ договора, отговаряше напълно на етнографическитѣ изводи на сръбския ученъ географъ г-нъ Цвиичъ, които изводи произведоха дълбоко впечатление на царь Фердинанда при свиждането му съ г-на Цвиича. Тия изводи, вѣроятно, накараха царя да приеме тоя компромисъ [1]). Прѣзъ ноември, 1912 г., г-нъ Цвиичъ въ статията си, написана за Review of Reviews [2]), пръвъ съобщи на свѣта за спечелената по договора граница. Сега се разбира, защо българскитѣ дипломати се рѣшиха да направятъ тая неприемлива за общественото мнѣние отстѫпка. Даже, тѣ отидоха още по-далечъ. Слѣдъ като рѣшиха евентуалната подѣлба, тѣ се възвърнаха къмъ идеята за автономия и постановиха, че подѣлба на покоренитѣ страни ще стане само въ случай, че организацията имъ въ „отдѣлна, автономна область" споредъ „установеното убѣждение" на двѣтѣ страни

---

[1]) Вижъ етнографическата карта на г-на Цвиича, публикувана въ брошурата му: Анексията на Босна и Сръбскиятъ въпросъ, 1909 год. Приложената къмъ договора отъ 29/13 мартъ 1912 карта въ западната си граница е видоизмѣнена въ полза на сърбитѣ, но източната ѝ граница, изобщо, съвпада съ уговорената граница.

[2]) Статията на г-на Цвиича излѣзе въ сръбски прѣводъ, но по онова врѣме сръбскитѣ искания бѣха се вече увеличили и брошурата на г-на Цвиича биде забранена. Появи се второ издание на брошурата, прието отъ »Информационното Бюро«, въ което редоветѣ, описващи границитѣ, сѫ просто пропуснати. Ето пропуснатитѣ редове, поставени въ скобки въ слѣдния текстъ: „Южната граница на Стара Сърбия или границата, която дѣли сферитѣ на българскитѣ и сръбски интереси (почва отъ българската граница, близо до Кюстендилъ и минава по вододѣла на рѣкитѣ Пшина и Крива рѣка тъй, че Крива-Паланка и Кратово оставатъ въ българска сфера, а Скопие и Куманово въ сръбска сфера. Послѣ, границата прѣсича Овче-Поле по вододѣла на Брѣгалница и Пшина и прѣсича Вардаръ на сѣверъ отъ Велесъ. Отъ тамъ тя минава по склоноветѣ на планина Япупаца и по отвѫдниявододѣлъ достига Баба-планина до Охридското езеро, тъй че Прилѣпъ, Крушево и градъ Охридъ оставатъ въ българска сфера, а Струга, Дебъръ и Тетово оставатъ въ сръбска сфера). Стара Сърбия чрѣзъ една тѣсна ивица излиза на Адриатическо море близо до Скутари, Алесио и може би) Драцо.

би се счела за „невъзможна“. До ликвидацията, заеститѣ страни ще се считатъ като „намиращи се подъ общо владѣние (condominium)“. Най-послѣ, договорътъ ставаше чисто отбранителенъ дотогава, докогато двѣтѣ страни се „съгласятъ“ върху рѣшението за общо военно дѣйствие. Дѣйствието щѣше да се прѣдприеме само въ случая, ако Русия »не се противопоставп на това« и нейното съгласие трѣбваше да се счита за „задлъжително“. Въ прѣдвиденитѣ въ договора случаи Турция бѣше прѣко означена като обйектъ на „дѣйствието“, но прѣдвиждаше се сѫщо „всѣка велика сила, която би се опитала да анексира. . . каквато да е часть отъ земитѣ на полуострова“. Ето многобройнитѣ прѣдпазителни мѣрки, взети отъ българскитѣ дипломати, за да се гарантиратъ отъ злоупотрѣбления. Но всичко биде пометено отъ първия лъхъ на дѣйствителностьта.

Въ София се отдаваше второстепенно значение на гръко-българското съглашение, прѣдложено отъ Венизелоса прѣзъ априлъ 1911 г. Отъ 1897 г. на гръцката армия се гледаше като на незначителна величина и нейниятъ напрѣдъкъ, благодарение на френскитѣ инструктори, бѣше малко извѣстенъ. Но гръцката флота имъ бѣше нужна въ Бѣломоре, за да попрѣчи на съобщенията съ Мала-Азия и прѣнасянето на войски въ Македония. Затова слѣдъ уговарянето на сръбско-българския договоръ, прѣзъ февруари отново почнаха разискванията съ Гърция. Гърцитѣ прѣдложиха на българитѣ да се уреди въпроса за бѫдащитѣ граници. Но, тъй като въ София на цѣнѣха много гръцката помощь, не бѣха наклонни да правятъ жертви; особено като се домогваха зз Солунъ и като знаеха твърдѣ добрѣ отъ прѣдишнитѣ прѣговори, че гърцитѣ, освѣнъ че нѣма да отстѫпятъ по тоя въпросъ, но ще прѣдложатъ наново своята неприемлива граница. Прочее, положиха се на нещастната идея — самата война да уясни въпроса, съ задна омисъль да се изпрѣвари съперника и заематъ първи желанитѣ мѣста. Що се отнася до съюза, направиха го „чисто отбранителенъ“, като „обѣщаваха да прѣмахнатъ отъ съюза всѣка нападателна тенденция“ *). Изглеждаше, че славната цѣль бѣ „мирното съжи-

*) Текстътъ на гърко-българския договоръ е публикуванъ въ Matin, на 26 ноември 1913 г.

телство на различнитѣ народности въ Турция и зачитане на привилегиитѣ, произлизащи отъ договоритѣ или дарувани по другъ начинъ на християнскитѣ народности въ Турция". Но прѣдвидено бѣ, че „систематичното посѣгателство" отъ турска страна върху тия правдини може да създаде тъй сжщо casus faederis, както прѣкото нападение върху земитѣ на двѣтѣ договорни страни.

Трѣбва да прибавиме, че изразътъ: „правдинитѣ, произтичащи отъ договоритѣ" биде вмъкнатъ въ текста по настояване на българскитѣ дипломати, които подъ думата договори подразбираха членъ 23 отъ Берлинския договоръ, т. е. автономия за Македония. Очевидно, въ момента на сключване договора още не бѣше всичко установено, относително възможната „акция". Едно бѣше ясно: България не искаше да воюва съ Турция заради Критъ. За тая цѣль, прибавиха къмъ договора една „декларация", която задлъжаваше България да пази само „приятелски неутралитетъ", въ случай, че войната, „вслѣдствие допущането на критскитѣ депутати въ Парламента, би започнала".

Слѣдъ сключването на сръбско-българския и гърко-българския договоръ, черногорскиятъ краль се появи на сцената. Краль Никола бѣше винаги готовъ да вземе участие въ каквато да е комбинация на балканскитѣ държави противъ Турция. Той бѣше говорилъ за това на Русия въ 1888 г.; той поднови своитѣ прѣдложения въ руската легация въ Цариградъ прѣзъ юли, 1911 г. Когато избухна итало-турската война, той пръвъ прѣдложи задружно военно дѣйствие на Сърбия, България, Гърция и Черна-Гора. Прѣзъ априлъ 1912 г. направено бѣ съглашение съ България, малко по-късно съ Гърция; само Бѣлградъ не бѣше въ добри отношения съ Цетина, едно, поради патриотическата конкуренция, която двѣтѣ сръбски държави си правѣха (всѣка искаше да играе ролята на „Пиемонтъ"), друго, поради прѣдполагаемитѣ взаимни антидинастически интриги и реакционното управление на Никола, което пропжди образованата младежь и я накара да прави отвънъ заговори противъ него. Българскитѣ дипломати послужиха за посрѣдници. Г-нъ Даневъ е далъ въ Виенския Zeit единъ забавителенъ разказъ, отъ който се вижда, че послѣдниятъ камъкъ на балканския съюзъ

(който Русия искаше да насочи противъ Австро-Унгария) биде поставенъ въ Виена въ Хофбурга, въ края на май.

Обаче, всичкитѣ тия договори се завършиха едва прѣзъ мѣсецъ септември, когато събитията въ Турция сериозно заплашиха сѫществуването на народноститѣ въ Македония. Тия събития започнаха прѣзъ пролѣтьта 1912 г. съ албанското възстание, прѣдвидено и взето въ съображение отъ неприятелитѣ на Турция. Прѣзъ лѣтото възстанието даде своя плодъ който надмина всички очаквания. Кабинетътъ подаде оставка, парламентътъ бѣ разтуренъ, управляващиятъ комитетъ „Обединение и Напрѣдъкъ", заплашенъ съ пълно поражение, биде принуденъ да даде на албанцитѣ всичко, каквото поискаха, за да прѣкратятъ настѫплението имъ къмъ Цариградъ, което недоволната армия не искаше да възспре. Показаната по тоя начинъ слабость на Турция окуражи новитѣ съюзници, толкова повече, че обѣщаната албанска автономия, обхващаща четиритѣ вилаети на Македония и Стара-Сърбия, застрашаваше християнското население съ прѣко изтрѣбване. Противъ проекта за „Велика Албания" сърбитѣ набърже противопоставиха своя планъ за раздѣляне на Европейската Турция между балканскитѣ държави на четири сфери на влияние. Това не бѣше още подѣлба. Тѣ разчитаха върху невъзможностьта отъ европейска интервенция и се задоволяваха при малъкъ успѣхъ съ учрѣдяване на автономни области, споредъ етнографическия принципъ. Но Европа не се заблуждаваше.

Прѣдложението на г-на Бертхолда отъ 14 августъ, да се помогне на Турция да разшири „децентрализацията" върху християнскитѣ народности, бѣше само единъ пробенъ опитъ, едно хитро срѣдство за сондиране на почвата. Русия отговори на това съ покана до съюзницитѣ да се въздържатъ отъ всѣко нападателно дѣйствие и тя се опита да отцѣпи България отъ Сърбия и Сърбия отъ България. Въ отговоръ на това, съюзницитѣ въ най-голѣма тайна сключиха помежду си, като допълнение къмъ договора, редица военни конвенции, които тоя пѫть прѣдвиждаха и подготвяха войната. Прѣдвидената въ договора българска военна конвенция биде подписана на 29 априлъ|12 май. Въ случай на война, България се ангажираше да мобилизира 200,000 армия, Сърбия

150,000: минимални числа, понеже тѣ знаеха, че Турция не може да се побѣди съ 350,000 души. Отъ своята двѣстѣхилядна армия, България трѣбваше да изпрати половината въ Македония, половината въ Тракия. Но въ сжщото врѣме, въ конвенцията се прѣдвиждаше случая за нападение на Сърбия отъ Австро-Унгария. Тогава България се ангажираше да изпрати 200,000 души на помощь на сърбитѣ.

Гръцко-българската военна конвенция бѣше сключена на други основи, почти въ надвечерието на общата мобилизация на 13|26 септември. Въ случай на война, България обѣщаваше 300,000 души, Гърция 120,000. България се задължи да почне „нападението съ значителна часть отъ армията си" въ тритѣ македонски вилаети; но, въ случай че Сърбия вземе участие въ войната, поне съ 120,000 души, „България ще може да располага съ цѣлата си военна сила въ Тракия". Сега, когато войната дѣйствително щѣше да започне и главната турска сила се отправяше къмъ тая страна, трѣбваше да се помисли за войната въ Тракия, която, споредъ г-нъ Bourchier, бѣше хипотетично прѣдоставена на Русия. Но тогава ставаше нужда военниятъ договоръ съ Сърбия да се измѣни, уясни и допълни. Нѣколко пжти вече договорътъ бѣше прѣправянъ чрѣзъ нови съглашения на генералъщабнитѣ началници на двѣтѣ армии, съглашения, прѣдвидени отъ членове 4 и 13 на договора. Специалното споразумѣние отъ 19 юни|2 юли гласѣше, че нужната часть отъ прѣдвиденитѣ войски може да се прѣнася отъ Вардаръ на Марица и обратно „ако положението го изисква". На 23 августъ|5 септември, българитѣ поискаха да оставатъ на свое разположение всички свои войски, нужни въ Тракия. Сърбитѣ направиха възражение и не се постигна никакво споразумѣние. Най-послѣ, три дни слѣдъ гръцката военна конвенция (15|28 септември), тѣ се спогодиха. „Цѣлата българска армия ще оперира въ долината на Марица, като се остави въ първитѣ дни само една дивизия по линията Кюстендилъ-Дубница". Но „ако сръбската армия успѣе да отблъсне турцитѣ по линията Скопие—Велесъ — Щипъ и да напрѣдне на югъ, българитѣ ще могатъ да взематъ своята дивизия върху тракийския театъръ, за да засилятъ армията си, като оставятъ въ Македония само *войски отъ опълчението*". Знае се, че по-късно сърбитѣ

изпратиха подъ Одринъ двѣ дивизии съ обсадна артилерия. Както ще видиме, сърбитѣ сѫщо по-късно обявиха спогодбитѣ на шефоветѣ на двата генерални щаба за нередовни и неприемливи и създадоха отъ това доводи за ревизия на договора.

Съюзницитѣ, завършвайки своитѣ послѣдни приготовления, все още очакваха европейска интервенция. Чакането бѣ напразно. Приятелитѣ имъ ги съвѣтваха да бѫдатъ прѣдпазливи. Неприятелитѣ имъ се радваха, като мислѣха, че ще бѫдатъ натупани отъ турцитѣ, които всички смѣтаха за безкрайно по-силни. Прѣзъ послѣднитѣ двѣ седмици, когато въ България се взимаха окончателнитѣ рѣшения, г-нъ Сазоновъ пѫтуваше въ Англия и разискваше върху Персия. Когато въ послѣдния часъ разбраха, че балканскитѣ държави ще почнатъ дѣйствието, по инициативата на г-нъ Поанкаре и по условното съгласие на г-нъ Берхтолдъ, на 25 септември | 8 октомври издадоха една австро-руска прогламация, въ която се заявяваше:

1. Силитѣ енергично се противопоставятъ на мѣркитѣ, нарушаващи мира.

2. Тѣ ще вематъ въ рѫцѣтѣ си реализирането на реформитѣ, като запазатъ суверенитета на султана и териториалната цѣлость на Турция.

3. Ако войната избухне, какъвто и да бѫде края ѝ, нѣма да бѫде допуснато никакво измѣнение на териториалното statu-quo на Европейска Турция. Уви! Додѣто траяха разискванията по отговора на тая нота, краль Никола Черногорски обяви война на Турция (9 октомври). На 30 септември (13 октомври) съюзницитѣ поискаха формено отъ Турция автономия на европейскитѣ вилаети съ ново подраздѣление на народности. На 4/17 октомври Турция имъ обяви война.

Ако се попитаме, кои бѣха причинитѣ за първата балканска война, ще намѣримъ главно три такива: 1) слабостьта и непрѣдвидливостьта на Турция, която вървѣше къмъ своето разложение; 2) безсилието на Европа да наложи на конституционна Турция реформитѣ, които бѣше сполучила да въведе въ абсолютическа Турция; 3) съзнанието у балканскитѣ народи за тѣхната уголѣмена чрѣзъ съюза сила и националнитѣ задачи, които всѣки отъ тѣхъ имаше да постигне: да се запазятъ съотечественицитѣ и едновѣрцитѣ, обитаващи

Турция, отъ отоманизиране, което застрашаваше национал ното имъ сѫществуване. Първитѣ двѣ причини направиха войната възможна и неизбѣжна.

Третата гарантира нейния успѣхъ. За нѣколко седмици съюзенитѣ армии навлѣзоха въ земитѣ на Европейска Турция и цѣлата страна на западъ отъ укрѣпената Чаталджанска линия и полуострова Галиполи станаха тѣхно общо владѣние по силата на condominium'a. Такъвъ бѣше поне възприетиятъ по договора принципъ. Но сега трѣбваше принципътъ на кондоминиума да се нагоди съ фактическата окупация и съ новитѣ изисквания, изникнали като послѣдици отъ неочаквания успѣхъ. И така, както трѣбваше да се очаква, по-трудно бѣ да се подѣли, отколко да се завладѣе. Нова война-борба за „равновѣсие" ще послѣдва първата освободителна война.

4. Конфликтътъ между съюзницитѣ.

Зародишитѣ на раздора отдавна вече сѫществуваха у балканскитѣ народности. Тѣ не можаха да бѫдатъ затрити съ извѣстнитѣ намъ съюзни договори. Напротивъ, текстоветѣ на тия договори създадоха нови недоразумѣния и послужиха само за привидни доводи, съ които да се покриятъ истинскитѣ причини за конфликтитѣ. Само едно ефикасно срѣдство можеше да попрѣчи на тия зародиши да се развиятъ: запазване териториалното statu-quo на Турция, като се даде на различнитѣ народности автономия безъ промѣна на суверенитета. Това, наистина, не можеше да бѫде окончателното разрѣшение на въпроса; това щѣше да бѫде само едно отсрочване, единъ етапъ, но той щѣше да подготви прѣхода. По липса на такова разрѣшение (което, впрочемъ, Турция съ своитѣ грѣшки, Европа съ своето търпение и съюзницитѣ съ своитѣ успѣхи бѣха направили невъзможно), прѣходътъ стана много неочакванъ. Той доведе до плачевни резултати, които ние ще проучиме, когато ще излагаме изстѫпленията на различнитѣ народности, заставени да се борятъ за своето сѫществуване съ най-примитивни срѣдства. Ние намираме тая борба въ Македония още отъ първитѣ дни на сръбската и гръцка окупация. Въ първия моментъ, радостьта и избликътъ на признателность спрѣмо освободителитѣ бѣха все

обици. Самитѣ македонски революционери бѣха прѣдвидѣли това чувство и му благоприятствуваха. Въ тѣхната „Прокламация до нашитѣ братя", публикувана отъ делегатитѣ на 25-тѣхъ македонски братства на 5 18 октомври, т. е., въ самото начало на войната, тѣ казваха: „Братя, вашитѣ страдания и мжки трогнаха сърцата на вашитѣ ближни. Движими отъ светия дългъ на братско състрадание, тѣ ви идатъ на помощь, за да ви освободятъ отъ турското иго. За своята жертва тѣ не искатъ нишо друго, освѣнъ възстановяване на мира и реда въ родната земя. Елате, прочее, съ триумфални вѣнци да срѣщнете храбритѣ витязи на свободата. При минаването имъ, обсипете ги съ цвѣтя и слава. . . И бждете великодушни къмъ вчерашнитѣ си господари. Като истински християни, не отплащайте си съ зло. Да живѣе свободата!... Да живѣе храбрата освободителна армия!" И наистина, сръбската армия въ сѣверна и гръцката въ южна Македония навлѣзоха при радостнитѣ викове на населението. *Но наскоро тоя ентусиазмъ къмъ освободителитѣ стори мѣсто на съмнѣнието, на разочарованието, което завърши съ умраза и отчаяние*. Българскиятъ вѣстникъ „Българинъ" въ Солунъ съобщава най-напрѣдъ за »обезсърчителнитѣ случки, чието число още повече порастна поради присжтствието на страннитѣ шовинисти, които оскърбяватъ народното чувство на жителитѣ, като се водятъ само по свой умъ«. „Наложителенъ дългъ на окупационнитѣ власти е, внимателно да бдятъ върху поведението на неотговорнитѣ личности". Уви! петь дни слѣдъ това (20 ноември) редакцията на вѣстника формулираше като главно условие за трайностьта на съюза толерантность отъ страна на самитѣ окупационни власти спрѣмо всички народности, безъ да третиратъ нѣкои отъ тѣхъ като неприятели. Четири дни слѣдъ това, вѣстникътъ наново, вмѣсто да напада „неотговорнитѣ личности", изобличава властитѣ, които „въ своя слѣпъ шовинизмъ не държатъ смѣтка за националното чувство на населението, което врѣменно имъ е подчинено«. Тѣ все още вѣрваха, че мѣстнитѣ власти дѣйствуватъ безъ знанието на **Бѣлградското** правителство. На другия день, редакторътъ помѣсти уводна статия, озаглавена „Освободителна или завоевателна война?" — въпросъ, отправенъ до съюзническото правителство. Той узна наскоро отговора: гръц-

китѣ власти запрѣтиха издаването на българския вѣстникъ въ „тѣхния“ градъ Солунъ . . .

Владѣещитѣ, сѫщо, хранѣха една илюзия, която скоро се изправи прѣдъ дѣйствителностьта. *Сръбскиятъ, както и грѫцкиятъ войникъ твърдо и наивно вѣрваха, че въ Македония ще срѣщнатъ съотечественици, хора говорещи на тѣхния езикъ, викащи »живио« или »зито«. Тѣ завариха хора, говорящи на другъ езикъ, които викаха „ура“! Тѣ не ги разбираха добрѣ или съвсѣмъ не ги разбираха. Безъ съмнѣние, учението за сръбска или грѫцка Македония, което тѣ бѣха усвоили още отъ дѣтинство, пострада отъ това, но патриотическото имъ убѣждене, какво Македония трѣбва да стане сръбска или грѫцка, ако не бѣше още такава — ни най малко не се поколеба отъ това.* Безъ съмнѣние, въ врѣмето на Душана Силни или на византийскитѣ императори, Македония е била това което тѣ желаеха да бѫде. Български агитатори и пропагандатори бѣха убѣдили населението да вѣрва, че е българско. Трѣбваше, прочее, да се изпѫдятъ агитаторитѣ отъ страната, слѣдъ което тя отново щѣше да стане такава, каквато си е била отъ край врѣме: сръбска или грѫцка. *Разсѫждавайки така, тѣ почнаха да дѣйствуватъ съгласно съ това. Кои бѣха тия агитатори, които бѣха накарали народа да забрави сръбския и грѫцки езици? Най-напрѣдъ, свещеницитѣ, слѣдъ тѣхъ учителитѣ, сѫщо всички ония революционни елементи, които прѣзъ врѣме на стария режимъ бѣха образували „организации“: войводитѣ и тѣхнитѣ хора, селенитѣ които имъ даваха пари или храна, най-сетнѣ, цѣлото мѫжко население повече или по-малко образовано и посветено на дѣлото.* За единъ сърбинъ или гръкъ бѣше много по-лесно да открие тия прѣстѫпници патриоти, отколкото за турскитѣ власти прѣзъ абсолютическия режимъ. Първо, защото срѣдствата за пробуждане на националното съзнание бѣха много по-добрѣ извѣстни на сърбитѣ и гърцитѣ, понеже и тѣ си служеха съ сѫщитѣ за своята собствена кауза. Попове, учители, чети имаха както българитѣ, така сѫщо гърцитѣ и сърбитѣ. *Както знаеме, разликата между различнитѣ пропаганди въ Македония бѣше тая, че сръбскитѣ и грѫцки попове, учители войводи и андарти се обръщаха къмъ малцинството и бѣха принудени сами да търсятъ своитѣ послѣдователи, вмѣсто*

да ги намѣрятъ готови. Изолирани между българското население, тѣ се придобряваха съ турската власть, когато българската народна организация се борѣше противъ нея. Тъй като тия прѣдставители на народното малцинство живѣеха рамо до рамо съ своитѣ български съсѣди и ги познаваха много по-добрѣ отъ турскитѣ чиновници и жандарми, тѣ можеха да доставятъ цѣнни свѣдения на послѣднитѣ. Тѣ узнаха още повече прѣзъ послѣднитѣ години на общо примирение, когато християнскитѣ народности бѣха готови да се съюзятъ противъ турчина. Тѣ почти участвуваха въ заговора и бѣха проникнали въ много тайни. Естествено, тѣ използуваха всичко това за доброто на своитѣ съотечественици, дошли като освободители. *Когато армията на съотечественицитѣ имъ пристигна, тѣ не се чувствуваха вече сами, изолирани, прѣзрѣни: тѣ станаха полезни и необходими.* Тѣ се гордѣеха да служатъ на народната кауза. Съ тѣхна помощь, доносничеството стана едно силно оръдие; то проникна въ всичкитѣ гънки на мѣстния животъ; то възкръси миналото, останало непознато на турскитѣ власти. Шпионинътъ отреждаше наказания и запазваше за себе си наградитѣ. *Тия, които населението считаше за свои началници и почиташе като герои, бѣха запрѣни и наказани като прости вагабонти или разбойници; хора отъ най-долния слой станаха важни личности.*

Това разлагане на обществения и националенъ животъ въ Македония почна съ влизането на окупационнитѣ войски и не спрѣ вече прѣзъ осемьтѣхъ мѣсеца, които дѣлятъ началото на първата, отъ началото на втората война. Това донесе дълбоки промѣни. Българската организация бѣше обезглавена. Явнитѣ революционери комитаджии, както и всички ония, намѣсени въ възстаническитѣ движения противъ турското владичество или въ борбата противъ гръцкото и сръбско меншества — бѣха прѣмахнати. Това бѣше толкова по-лесно, че границата между политическото и обикновено прѣстъпление, поради хаоса на македонскитѣ закони, мъчно можеше да се установи.

По-трудна бѣше борбата противъ българскитѣ училища. Врѣмената, когато учительтъ бѣше непрѣменно членъ на „вътрѣшната организация" — бѣха изминали. Чисто прѣподавателски елементъ все повече и повече измѣстяше бив-

шитѣ „апостоли“ и мѫченици. Но завоевателитѣ виждаха нѣщата такива, каквито сѫ били прѣди десетки години. За тѣхъ учительтъ не прѣставаше да бѫде бунтовникъ, опасенъ човѣкъ, който трѣбваше да се прѣмахне. Послѣ, училището, ако и най-тѣсно ограничено въ рамкитѣ на обучението, бѣше огнище на българската образованость. И затова то стана прицѣлъ на систематическо прѣслѣдване отъ страна на сърби и гърци. ***Тѣхната първа работа, щомъ пристигаха въ нѣкое мѣсто, бѣ да затворятъ училището и да го обърнатъ на казарма. Послѣ, свикваха селскитѣ учители и имъ заявяваха, че сѫ излишни, ако не се наематъ да обучаватъ на сръбски или гръцки езикъ.*** Тия, които упорствуваха да се наричатъ българи, се излагаха на прѣслѣдвания, повече или по-малко строги, споредъ степеньта на съпротивлението имъ. И най-непримиримитѣ се признаваха на край за побѣдени; на непрѣклоннитѣ понѣкога позволяваха да заминатъ за България, но повечето пѫти прѣдпочитаха да ги изпратятъ въ затворитѣ въ Солунъ или Скопие.

Най-мѫчно бѣ да се подчинятъ поповетѣ и владицитѣ. Отъ тѣхъ най-напрѣдъ изискваха да промѣнятъ богослужебния езикъ; мѫчеха се да ги подчинятъ на събскитѣ или гръцки духовни власти и ги задължаваха да ги споменуватъ въ литургията. Ако свещеникътъ показваше признаци на съпротивление, отстраняваха го отъ екзархийската черква и я даваха на патриаршиститѣ; забраняваха му да се сношава съ паството си и при най-малко непослушание обвиняваха го въ политическа пропаганда и прѣдателство. Въ началото не се осмѣлиха отрито да нападатъ владицитѣ. Когато Велешкиятъ вадика Неофитъ отказа да спомене името на краль Петъръ отдѣлно отъ имената на другитѣ съюзени монарси и когато бѣ заподозрѣнъ, че въ богослужението си служилъ съ българскитѣ национални цвѣтове, господинъ Пашичъ (4/17 януари) посъвѣтва военнитѣ власти въ Скопие да го третиратъ наравно съ сръбския епископъ и да бѫдатъ коректни спрѣмо него. Но министерската заповѣдь не попрѣчи на мѣстния управитель на Велесъ да забрани на Неофита, нѣколко седмици по-късно, да заседава въ събранията на своята епархия, да се срѣща съ поповетѣ извънъ черквата и да се съобщава съ селата. Владиката, като не искаше да разбере при-

крититѣ покани да си замине за България — изпратиха при него единъ офицеръ съ войници, взеха квартирата му за войската и набиха секретаря му. По сѫщия начинъ бѣ принуденъ Дебърскиятъ владика Козма да напусне митрополията и града си. Още по-лошо бѣ въ Скопие, гдѣто управляващиятъ епархията, архимандритъ Методий, слѣдъ като бѣ прогоненъ отъ квартирата си, биде заловенъ насилствено, затворенъ въ една стая и битъ до изгубване на съзнание (8|21 априлъ). Изхвърленъ на улицата, той се скрилъ въ една съсѣдна кѫща, обитавана отъ французинъ, който съобщилъ за работата на г-нъ Carlier, французки консулъ въ Скопие. Подъ негово покровителство на 13|26 априлъ Методий замина за Солунъ и отъ тамъ биде прѣпратенъ за София. Комисията притежава единъ протоколъ, подписанъ отъ лѣкари чужденци въ Солунъ, които сѫ видѣли и изслѣдвали Методия на 15|28 априлъ и намѣрили разпита му за „съвършено правдоподобенъ"*). *Слѣдъ като се отърваха по тоя начинъ отъ революционнитѣ, интелектуалнитѣ и черковни водители, обърнаха се и направо къмъ селското население, като го убѣждаваха да си промѣни народностьта и се обяви за сръбско или гръцко. Докладитѣ на българскитѣ духовници, изпращани отъ всички кѫтове на Македония, сѫ единодушни по тоя въпросъ.* Велешкиятъ владика Неофитъ казваше на своя гонитель: „Въ качеството си на помощникъ управитель, вие знаете ли, що вършатъ сръбскитѣ попове и учители по селата? — Придружени отъ войници, тѣ отиватъ въ българскитѣ села и насила каратъ населението да се запише като сръбско, да прогони своя български свещеникъ и да иска сръбски. Тия, които сѫ се отказвали да се обявятъ за сърби, сѫ били бити и изтезавани". Ние притежаваме сръбскиятъ образецъ, по който ставаше отричането отъ българската народность. Ето тоя образецъ, който поповетѣ съ паствата бѣха принудени да отправятъ до сръбския митрополитъ Викентий, въ Скопие: „Азъ и повѣреното ми отъ Бога паство нѣкога-си сме били сърби, но ужасътъ отъ българскитѣ „комити", прѣдставители на революционната организация, и тѣхнитѣ насилия принудиха както нашитѣ бащи, така и самитѣ насъ,

*) Разпитътъ се намира въ прибавкитѣ къмъ „Докладътъ" на комисията.

да минеме отъ патриаршията къмъ екзархията и по тоя начинъ отъ чисти сърби, каквито сме били, да станеме българомани. И така, отъ страхъ прѣдъ смъртьта, ние се наричахме „българи“ до идването на нашата сръбска армия, до момента на освобождението ни отъ турцитѣ. Сега, като не се боиме повече отъ бомби, камъне и гюлета, ние молиме Ваше Светейшество за насъ и за нашето паство да благоволите и ни възвърните въ лоното на нашата черква въ Скопие, на която, отъ страхъ прѣдъ смъртьта, за извѣстно врѣме, бѣхме изневѣрили. Като цѣлуваме вашата света дѣсница, молете Бога за прощение на грѣха ни. Подписано въ Сопотъ на 28 мартъ 1913".

Сжщиятъ тоя образецъ на сръбски езикъ биде изпратенъ отъ единъ сръбски чиновникъ, Данило Цакичъ, секретарь на Малинската община, до българския попъ Никола Ивановъ въ Куманово, съ слѣдното писмо: „Отче Никола, ти ще подпишешъ това писмо, което ти изпращамъ, и слѣдъ тебе трѣбва да подпишатъ Сопотскитѣ селяни, както и твоитѣ енорияши Тръстенчани, Пиесчани, Станевчани, Алакинчени. Всичко да бжде готово за сжбота. Поздравъ отъ Данило Цакичъ, 27 III, 1913, Малино“. Отстрана, г-нъ Цакичъ прибавяше, че за всѣко село трѣбватъ двадесеть подписа и за да бжде посигуренъ за поржчката, на гърба на писмото той бѣше далъ опжтвания ad oculos, напр.: „Ти ще накарашъ селянитѣ да подпишатъ, както слѣдва:

Попъ Никола	Петрушъ Кральо
Геле Спаричъ	Троянъ Спаси
Яне Троинъ	Петрушъ Яне

Тръстеникъ

Данилъ Наумовъ	....
....	....
....	....

Преоте

....	....
....	....
....	....

Станевци

....
....
....

Алакинче

....
....
....

„Внимавай, щото тия, които ще подпишатъ, да не избѣгатъ“

Прѣдупрѣждението не бѣше излишно, тъй като въ отговоръ на тая покана самъ попъ Никола избѣга въ Щипъ подъ покровителатвото на българскитѣ власти. Ето какво написа той на помощникъ-управителя въ Щипъ: „Азъ не искахъ да прѣдамъ моитѣ енорияши на сръбската черква. Като не можахъ да се отрека отъ българската си народность, азъ забѣгнахъ. Трѣбва да прибавя, че фамилията ми е изложена на отмъщението на сръбскитѣ власти и моитѣ дѣца, останали въ родното си мѣсто, ще бѫдатъ осѫдени на затворъ въ Бѣлградъ, ако незабавно не се завърнатъ“.

Отъ сръбска страна сѫ се помѫчили да отричатъ автентичностьта на цитиранитѣ по-горѣ български документи и за да ги оборятъ, публикували сѫ даже една малка сбирка отъ сръбски тайни документи, сѫщо автентични и интересни отъ много гледища. Ние пакъ ще се повърнеме на тѣхъ. Но за въпроса, който ни интересува, тия документи само потвърждаватъ казаното по-горѣ отъ насъ. Нѣкой си Петъръ Костовъ, българинъ отъ Македония, въ писмото си отъ 11|24 януари 1913 година, пише: „Тоя, който се нарича българинъ, рискува да бѫде убитъ. По всичкитѣ села сърбитѣ сѫ настанили по единъ сръбски учитель. Ние не можеме да дѣйствуваме и се намираме въ много тежко положение, тъй като сърбитѣ сѫ обезорѫжили всички българи. Ние вършиме това, което можеме, говориме на народа, но всички очакваме българската армия. Направете всичко възможно за да дойде, колкото се може по-скоро, иначе ние всички ще бѫдеме подчинени отъ сърбитѣ. Най-убѣденитѣ българи сѫ на пѫть да се посърбятъ. Тайната полиция има многобройни агенти и който

би се осмѣлилъ да говори лошо за сърбитѣ, ще пострада"[1]), *Въ южна Македония, въ зоната на гръцката окупация*[2]), *ние намираме сѫщитѣ усилия за погърчване на населението.* Ето нѣколко примѣра между хилядото такива. На 11|24 декември пишатъ отъ село Дѫмбени: „Първата грижа на гръцкитѣ офицери и войници, които пристигатъ тукъ, е да узнаятъ дали населението въ селото и околностьта е българско или гръцко". Ако населението е чисто българско, офицеритѣ заповѣдватъ на селянитѣ да „станатъ отново гърци: това е условието за миренъ животъ". Очевидно, че и въ тоя случай се изхождаше отъ положението, че въ минали врѣмена цѣлото население е било гръцко. — „Отъ кога сте станали българи?" — питаше, напримѣръ, единъ гръцки офицеръ въ Крупище. — «Че отъ нѣколко години насамъ» — бѣше отговора. — „Възвърнете се къмъ старитѣ врѣмена, станете отново гърци" заповѣда той. И това бѣше още признакъ на голѣма кротость! Въ село Горно-Кестраме, когато населението на гръцкитѣ въпроси отговаряло на български езикъ, гръцкиятъ офицеръ изкрѣщялъ гнѣвливо: „Ми фонасете вулгарака!" — „Не говорете български; ние сме въ Гърция и тоя, който говори български, да си иде въ България!" Въ нѣкои села въпросътъ билъ поставянъ така: „Вие християни ли сте или българи?" Въ много села карали жителитѣ

[1]) Тия документи сѫ публикувани въ притурката на книгата на г-на Balcanicus: Сърбитѣ и българитѣ въ балканската война Ние заемаме нашия цитатъ отъ нѣмския прѣводъ: Serbien und Bulgarien im Balkankriege 1912—1913, прѣведена на нѣмски отъ Д-ръ Марковичъ, юристъ, Вигандъ-Лайпцигъ, 1913 Дѣйствително, францускиятъ прѣводъ отъ оригинала изопачава смисъла на публикуванитѣ документи. Напримѣръ: въ нашия цитатъ, първата фраза (на нѣмски: Wer sich als Bulgare bekennt, dem droht die Lebensgefahr) е прѣведена: »Съвършено невъзможно ни е да повдигнеме народа«. Послѣдната фраза: wer was schlechtes von Serben sagt, dem wird es nicht wohlergehen, е просто пропусната.

[2]) Вижъ окупационнитѣ зони върху картата № 2, (въ пълния докладъ заимствувана отъ книгата на г-нъ Balcanicus такава, каквато е, за да дадемъ по-точна смѣтка за сръбското гледище. Само че ние по-ясно отбѣлѣзахме и допълнихме южната албанска граница споредъ проекта на Лондонскатата конференция (г-нъ Balcanicus ни дава една Албания, окупирана повече отъ половината отъ сърбитѣ). Ние сме прибавили сѫщо сръбско-българска гранична линия споредъ договора отъ 29 февруари (13 мартъ) 1912 година. Balcanicus е псевдонима на единъ много извѣстенъ сръбски държавенъ мѫжъ

да подписватъ прошения, чието съдържание не имъ бѣ известно и които, въ дѣйствителность, бѣха молби за присъединение къмъ Гърция. „Какъвъ срамъ, казваха гръцкитѣ жандарми въ Горно-Куфалово (12|25 мартъ), ние ви освободихме, гласътъ на Александъра Велики ви призовава отъ гроба; не чувате ли го? А вие спите още и все още продължавате да се назовавате българи!"

Но гдѣ бѣше българската армия, която зовѣха да дойде, колкото може по-скоро въ Македония, ако иска да я свари още българска? Ние видѣхме, че въ надвечерието на войната българскиятъ генераленъ щабъ настояваше да му се прѣдоставятъ на разположение 100-тѣ хиляди войници, които споредъ договора трѣбваше да се биятъ рамо до рамо съ сърбитѣ въ Македония и слѣдъ завладяването й да упражнятъ ведно съ тѣхъ дѣйствителенъ „кондоминиумъ".

Очевидно и прѣди всичко, това се налагаше отъ стратегическа необходимость да се разбиятъ турцитѣ на главния театъръ на войната, въ Тракия. Но слѣдъ първитѣ побѣди, които отблъснаха турцитѣ къмъ Лозенградъ, Люле-Бургасъ, Чорлу и Чаталджа, появи се втората причина за продължение на войната. Тукъ се явява сжщото питане, което редакторътъ на българския вѣстникъ въ Солунъ си задаваше въ края на ноември — дали войната, която се водѣше, бѣ освободителна или завоевателна? Дѣйствително, освободителната война бѣше постигнала своята цѣль при Люле-Бургасъ (31 октомври), въ Солунъ (27 октомври), въ Битоля (18 октомври). Защо да се пролива кръвьта на десетки хиляди души и да се харчатъ толкова пари, защо да се продължава войната до прѣвземането на Одринъ (13 мартъ), на Янина (24 февруари), на Дурацо и Шкодра (9 априлъ)? Тоя въпросъ бѣ надълго и подробно разисканъ въ Бѣлградъ, въ началото на ноември (новъ стилъ) въ врѣме на дебатитѣ по отговора на тронното слово, а особено въ София, прѣзъ тритѣ седмици на прѣдизборната борба (17 ноември, 7 декември). По различни причини, опозиционнитѣ партии въ двѣтѣ страни искаха завършване на войната прѣзъ 1912 г. и сръбската както и българската опозиции се мжчеха да докажатъ, че съ протакане на войната 8 мѣсеца повече, до 9 май 1913 г., е била направена голѣма грѣшка отъ страна на партиитѣ

и управницитѣ. На първо мѣсто, що печелѣха отъ това сърбитѣ? Една прѣпирня въ Скупщината между опозиционния ораторъ г. Драшковичъ и депутатитѣ отъ болшинството ще ни го поясни:

Г-нъ Милорадъ Драшковичъ: „... За България, скъсването на примирието и новата война означаваше: прѣвземането на Одринъ, най-важната крѣпость на Балканитѣ слѣдъ Цариградъ. Но какво значеше това за насъ? Какво щѣхме ние да получиме като компенсация срѣщу Одринъ, Тракия и тритѣ морета, които българитѣ желаеха?"

Единъ гласъ отъ дѣсницата: „Ние откупувахме по тоя начинъ Македония".

Г-нъ Драшковичъ: „Но, господа отъ болшинството, ние веднъжъ я бѣхме вече откупили, ние я бѣхме вече спечелили."

Анастасъ Петровичъ: „А договора?"

Г-нъ Драшковичъ: „Ако вие искате Сърбия да прилага договора, изискайте го най-напрѣдъ отъ България. Но вие освобождавате България отъ едно поето задължение, а натоварвате Сърбия съ задължения, които тя не е поемала".

Анастасъ Петровичъ: „На това тъкмо правителството основава своитѣ най-реални права върху Македония, нѣщо което цѣлъ свѣтъ признава".

Ние ще видиме, че наистина тоя срокъ отъ 8 мѣсеца позволи на Сърбия да анулира договора и запази цѣла Македония. Но какъ българитѣ допуснаха продължението на войната? Какъ не видѣха или, по-скоро, какъ тѣхното правителство не се догади, че окупацията на Македония отъ сърби и гърци въ продължение на 8 мѣсеца щѣше да попрѣчи за истинската цѣль на войната: *обединение на българската народность?*

Въпросътъ тукъ става по-сложенъ. На закачкитѣ на г-нъ Генадиева, неговитѣ прѣдшественици, особно г. Тодоръ Тодоровъ, отговаряше съ правдоподобни аргументи. „Да, вѣрно е, казваше той, че великиятъ везиръ Кямилъ поиска отъ насъ миръ на 29 октомври| 11 ноември 1912 г. Но началницитѣ на главната квартира, между другитѣ генералъ Савовъ, сѫ настоявали да не се протакатъ прѣговоритѣ и да се почне отново войната. Вие казвате, че Турция бѣше тогава готова да ни отстѫпи Одринъ? Но това е само прѣдположение, което никога не се е осѫществило. Като доказателство, вие цити-

рате таинствената мисия на българския банкеръ Калчевъ въ Цариградъ на 10-12, 23-25 декември. Безъ да наблѣгамъ, че правителството не е било увѣдомено за тая конфидециална мисия (първата постжпка на г-нъ Гешева, когато се научи за това, бѣ да си прѣдложи оставката), самиятъ г. Калчевъ и събесѣдника му г. Норадунгиянъ, министръ на външнитѣ работи въ Кямиловия кабинетъ, извѣстиха чрѣзъ пресата, че се касаеше само за автономия на Тракия и кондоминиумъ въ Деде-Агачъ, но и никакъ не за отстжпването на Олринъ*). Г-нъ Генадиевъ говори още за трети случай за прѣговори, който се билъ прѣдставилъ: свиждането на генералъ Савовъ съ Назимъ паша и Норадунгиянъ на Чаталджа, на 26 декември| 8 януари, когато турскитѣ министри се били помирили съ отстжпването на обсадената крѣпость, срѣщу нѣколко отстжпки въ полза на мюсюлманскитѣ религиозни учрѣждения и задължението да не се поддържатъ гърцитѣ въ претенциитѣ имъ за островитѣ. Но всичко това не е вѣрно, увѣрява г-нъ Тодоровъ, а даже да би било вѣрно, приемането на тия двусмислени условия щѣше да означава скжсване на съюза и прѣкжсване на редовнитѣ прѣговори, които продължаваха въ Лондонъ.

Вѣроятно, послѣдната дума върху всички тия факти още не е казана. Но още отъ сега е казано, че ако г-нъ Тодоровия и Даневиятъ кабинетъ сж успѣли да се оправдаятъ и извинятъ, за гдѣто сж пропуснали всички хубави случаи за прѣговаряне, тѣ сж успѣли само като сж прѣхвърлили отговорноститѣ върху други, по-високопоставени лица.

Отъ прѣдидущето се вижда, че въ края на 1912 год. въ България имаше вече двѣ политики: тая на кабинета и тая на лицата, стоещи въ прѣко съобщение съ армията. До като министритѣ желаеха вѣрно да спазятъ договорнитѣ условия, антуражътъ на генералъ Савова малко се грижеше за това. Въ пресата много се говори за романтичнитѣ тенденции на тоя антуражъ, за желанието на самия царь Фердинандъ да влѣзе триумфално въ Цариградъ, за бѣлитѣ коне и скжпоцѣнното венецианско седло, готови за чаталджан-

*) Кямилъ паша искаше да се позволи на Одринския гарнизонъ да излѣзе и прѣмине доброволно до Чаталджа.

ската атака, слѣдъ която незабавно послѣдва Кямиловото прѣдложение за миръ на 29 октомври 11 ноември, но чиито шансове за сполука значително намалѣха поради лошиятъ изходъ на сражението. Това, което за нещастие е вѣрно, то е, че претенциитѣ постоянно растѣха. Слѣдъ като поискаха Одринъ, прѣдложиха нова граница, Родосто—Малатра, вмѣсто Мидия—Еносъ, приета вече отъ международната дипломация. Очевидно, съ увеличение на амбициитѣ не можеше да не се изгуби отъ очи главната цѣль на войната. Да се иска на всѣка цѣна Одринъ, това значеше вече да се рискува Македония. Да се иска изходъ на Мряморно море, това значеше да не се разбира международното положение.

По чиста случайность ли бѣ забравена Македония прѣдъ прѣлъстителнитѣ, но далечни амбиции, изпжкнали съвсѣмъ неочаквано? Ако се помни това, което ние казахме въ втората часть на тая глава за отношенията на българското правителство и македонското революционно движение, ще се разбере, че тая небрѣжность не е била никакъ случайна. Винаги е сжществувало недовѣрие между българското правителство и македонското движение. Все се страхуваха да не би „комититѣ" да увлѣкатъ българското правителство въ вжтрѣшни и международни осложнения. И сега, когато тръгнаха да освобождаватъ Македония, правѣха всичко възможно, за да отстранятъ самитѣ македонци отъ прѣко участие въ освободителната война. Може-би, идеята за подѣлба на Македония, възприета отъ договора и неизвѣстна на широката публика, която тепърва трѣбваше да свикне съ тая възможность, бѣ допринѣла за това въздържане. *Както и да е, 15,000 македонски доброволци*, които можаха да се биятъ въ самата Македония, близо до своитѣ огнища, прѣзъ цѣлата война бидоха заставени да стоятъ далечъ отъ своитѣ села, на Чаталджа и Булаиръ. По тоя начинъ, неудобнитѣ свидѣтели на денационализирането на Македония бѣха намалени до послѣдна възможность и освояването на покорената отъ сръбска и гръцка армии страна бѣ улеснено. Ако мислѣха по този начинъ да улеснятъ подѣлбата, реалниятъ резултатъ не постигна цѣльта. Загубването на Македония бѣ ускорено въ полза на съюзницитѣ. Отъ страхъ прѣдъ истинското освобождение на Македония, докараха завладяването а

отъ съперницитѣ. Още прѣзъ мѣсецъ януари, македонскитѣ легионери на генералъ Генева обвиняваха българското правителство, че е излъгало народа, за да „продаде“ Македония. А истината е, че то само себе си излъга.

Наистина, българското правителство, като отправи вниманието си къмъ Солунъ и Родосто, вмѣсто да бди надъ Велесъ, Битоля, Охридъ, Костуръ и Леринъ, не мислѣше, че жертвува нѣщо съ това. Яко вѣрваха, че ще могатъ да задържатъ всичко, що бѣха обхванали. Министритѣ отъ „русофилския“ кабинетъ на Гешева и Данева имаха пълна вѣра въ светостьта на сключенитѣ договори, а най-вече въ арбитража, който прѣдставяваше единъ видъ гаранция. Сжщо военната партия и общественото мнѣние бѣха сигурни за своитѣ естествени права, които смѣтаха твърдо да защищ-ватъ съ оржжие въ ржка.

Обаче, нѣмаше ли нѣкои прѣдварителни бѣлѣзи, които да убѣдятъ и най-заслѣпенитѣ, че не бѣше никакъ мждро да бждатъ толкова довѣрчиви спрѣмо другитѣ и тъй напълно сигурни за себе си?

Най-напрѣдъ, описаното отъ насъ положение на нѣщата въ Македония. Процесътъ на денационализирането е вървѣлъ много по-бърже, отколкото самитѣ дипломати го признаваха. Договорътъ бѣше вече отдавна нарушенъ, когато г-нъ Пашичъ говорѣше за нѣкои поправки въ договорнитѣ условия, за да не пропадне съвършено. Още на 15 септември, 1912 година, т. е. шесть мѣсеца слѣдъ сключването на договора и 29 дни прѣди почването на войната, сръбскитѣ дипломатически прѣдставители въ странство получиха таенъ циркуляръ, въ който се искаше присъединение къмъ „Стара Сърбия“ на Прилѣпъ, Кичево и Охридъ, градове »отвждъ« уговорената граница. Но съ побѣдитѣ на сръбската армия, листата на исканитѣ отстжпки не закъснѣ да се увеличи. Когато г-нъ Пашичъ говорѣше още само за Прилѣпъ, градътъ на легендарния герой Марко Кралевичъ, армията вече искаше Битоля. Слѣдъ като поиска Битоля, армията наблегна за обща граница съ Гърция. Сръбското правителство трѣбваше да приеме всички народни искания, отъ день на день по-гомѣми. Силната военна партия, водена отъ прѣстолонаслѣдника, се налагаше на първия министръ,

всѣкога нерѣшителенъ, всѣкога протакащъ, желаещъ да уреди всичко по приятелски. Исканията на г-нъ Пашича спрѣмо българитѣ бѣха неопрѣдѣлени и неточни, както поведението му въ вжтрѣшното управление на страната. Прѣзъ есеньта, 1912 г., въ своя официозенъ органъ той се обяви противъ ревизията на договора. Послѣ, прѣзъ мѣсецъ декември съ едно частно писмо до сръбския посланикъ въ София, той увѣдоми г-на Гешева, че ревизията бѣше необходима. Прѣзъ януари, неговитѣ схващания, досѣжно рамкитѣ, въ които трѣбваше да стане ревизията, бѣха още много неопрѣдѣлени. Прѣзъ февруари, той отправи до българското правителство писмени прѣдложения и го подкани да се направи ревизията „безъ повдигане на общественото мнѣние и вмѣшателство на великитѣ сили въ дѣлото на побѣдата." По онова врѣме г-нъ Пашичъ можеше още да вѣрва, че държи въ ржцѣтѣ си развръзката на конфликта. Но наскоро той трѣбваше да загуби тая илюзия. Неговиятъ колега пишеше вече своя памфлетъ, съ подписъ Balcanicus, въ който той се основаваше на клаузата pacta servanda sunt, но съ уговорката rebus sic stantibus и изтъкваше направенитѣ промѣни въ разпрѣдѣлението на съюзническитѣ армии на двата военни театри (вижъ по-горѣ), като нарушения, които изискватъ ревизия на договора. Най-сетнѣ и г-нъ Пашичъ се съгласи съ тия доводи въ рѣчьта си отъ 29 май.

Въ сжщото това врѣме, военнитѣ власти въ Македония рѣшиха окончателно да се задържатъ въ страната. На 27 февруари|12 мартъ, тѣ заявиха на населението въ Велесъ, че градътъ остава на Сърбия. На 3|16 априлъ, г-нъ Разсукановъ, български аташе въ сръбския генераленъ щабъ въ Скопие, увѣдомява своето правителство, че на неговитѣ въпроси не давали даже условенъ отговоръ: „Това е врѣменно, догдѣто се рѣши, на кого ще принадлежи еди-кое си село...", даже, когато се касаело за мѣста, разположени въ околностьта на Щипъ или Дойранъ. Г-нъ Разсукановъ се научи, че по настояването на генералния щабъ, бѣлградското правителство бѣше окончателно рѣшило да установи за източна граница на окупираната територия рѣкитѣ: Злетовска, Брѣгалница и Лакавица.

Интересната кореспонденция, публикувана въ памфлета

на 1-на Balcanicus (вижъ по-горѣ), се отнася до насилственото изпълнение на това рѣшение въ спорнитѣ земи прѣзъ мѣсецъ мартъ. Въ тая кореспонденция ние виждаме, отъ една страна, какъ българскитѣ „комитаджии" по примѣра на автора на по-горѣ цитираното писмо, заклеватъ българската армия да дойде по-скоро като се мѫчатъ въ нейно отсѫтствие да вършатъ работата си, доколкото имъ е възможно; отъ друга страна - какъ сръбската армия урежда по селата сръбска администрация, затваря българскитѣ училища, изпѫжда „комитаджиитѣ" и „възстановява реда". Населението бѣ принудено да избира между двѣтѣ воюващи въ мирно врѣме страни и естествено то отиваше къмъ по-силния. Г-нъ Разсукановъ (който ни е освѣдомилъ за употрѣбявания отъ сръбското правителство методъ за „закрѫгляване" на заетата територия) отбѣлѣзва, че сѫщиятъ духъ прѣобладавалъ въ окупационната армия. Споредъ него „военната партия въ Сърбия во главѣ съ прѣстолонаслѣдника" щѣше да отиде още по-далечъ. Тя „мечтае и работи за една „велика Сърбия съ рѣка Струма поне за граница. За да могатъ си осигури владѣнието на окупиранитѣ земи, сърбитѣ трѣбваше да влѣзатъ въ компромисъ съ гърцитѣ и тѣ направиха това".

И тъй, г. Разсукановъ е първиятъ, който ни откри факти, потвърдени сега въ ромѫнската „Зелена книга": „Вънъ отъ договора, сключенъ между „военнитѣ лиги" на двѣтѣ страни, казва тоя, наклоненъ съмъ да вѣрвамъ, че сѫществува подобенъ, сключенъ „между правителствата и армиитѣ". Заради това генералъ Путникъ на 9|22 мартъ отиваше да „инспектира" битолския гарнизонъ, състоящъ се едвамъ отъ единъ полкъ и дѣто прѣстолонаслѣдникътъ отива сѫщо два пѫти пакъ за „прѣгледа". По за вѣрване е, че въ специалния влакъ, даденъ отъ гърцитѣ на генералъ Путникъ, между двамата съюзници трѣбва да се рѣшавало „нѣщо" въ ущърбъ на третия отсѫтствуващъ и тъкмо тоя специаленъ влакъ Солунъ — Битоля бѣше главната цѣль на генералския „прѣгледъ". Знае се, че на 24 мартъ|6 априлъ сръбскиятъ пълномощенъ министъръ въ Букурещъ дѣйствително е прѣдлагалъ на Ромѫния съюзнически договоръ противъ България и на 19 априлъ|2 май гръцкиятъ пратеникъ е направилъ сѫщото прѣдложение. Г-нъ Венизелосъ, отъ своя страна, е

признал прѣдъ камарата, че принцъ Никола, единъ отъ събесѣдницитѣ на „специалнитѣ влакове", въ качеството си на военен управитель на Солунъ, бѣше много допринесълъ за подготвяне на сръбско-гръцката конвенция. Тази конвенция биде сключена на 16|29 май.

Очевидно, войната се подготвяше. Прѣзъ това врѣме сръбския генераленъ щабъ укрѣпяваше главната позиция при Овче-поле. Гърцитѣ, отъ своя страна, се помѫчиха да станатъ господари на прѣднитѣ български позиции, Правище и Нигрита, слѣдъ като бѣха усилили армията си съ свободнитѣ слѣдъ прѣвземането на Янина войски. Тѣ протакаха възобновенитѣ съ Турция прѣговори въ Лондонъ, за да печелятъ врѣме за довършване на приготовленията. На 6 май сръбскиятъ генераленъ щабъ прѣдписваше прѣдварителния планъ за концентрация на войскитѣ на изтокъ отъ Скопие. Отъ 15 май почнаха уговарянието на военната конвенция и проекта за задружни операции съ гърцитѣ. Отъ друга страна, българитѣ бързаха да сключатъ миръ съ турцитѣ и слѣдъ подписването му отправиха одринската и чаталджанската армии къмъ Македония и сръбско-българската граница. Двѣтѣ страни бѣха готови, когато се даде дипломатическия двубой. Но при все това не изпущаха прѣдъ видъ почването на неприятелскитѣ дѣйствия.

Най-послѣ на 12|25 май, г. Пашичъ направи въ София прѣдложение за ревизия на договора. Той оправдаваше новитѣ сръбски искания съ два вида доводи: първо, клаузитѣ на договора при прилагането имъ бѣха измѣнени; второ, външни, непрѣдвидени въ договора обстоятелства промѣняха коренно съдържанието му. Договорнитѣ клаузи били нарушени отъ факта, че българитѣ не били дали никаква военна помощь на сърбитѣ, когато сърбитѣ дадоха помощь на българитѣ. Освѣнъ това, отказътъ да се даде на сърбитѣ излазъ на Адриатическо море и прѣвземането на Одринъ и Тракия отъ българитѣ съставляваха двѣ нови нарушения на договора. Прочее, Сърбия имаше право на териториални компенсации: 1) защото българитѣ не дадоха на Сърбия обѣщаната помощь; 2) защото самата тя даде помощь на българитѣ и 3) защото тя загуби Адриатическия брѣгъ, когато България спечели Тракия. Тоя пѫть поне г. Пашичъ бѣ въ съгласие съ общественото мнѣние.

Българското правителство, отъ своя страна, сѫщо се влияеше отъ общественото мнѣние. Тъй като договорътъ отъ 29 февруари 13 мартъ се държеше таенъ, публиката не можеше да слѣди юридическата казуистика, основаваща се въ тълкуванията си на тая или оная двусмислена фраза на текста. Публиката отхвърляше изцѣло договора и не искаше нищо да чува за „спорната зона". Ако сърбитѣ съ своитѣ искания прѣминаваха границитѣ на договора, българскитѣ дипломати бѣха много наклонни да вършатъ сѫщото. Ако сърбитѣ, слѣдъ неуспѣха си да излѣзатъ на Адриатическо море, поставяха като главно условие за своето сѫществуване излазъ на Егейско море и, за постигане на това, обща граница съ Гърция, то г-нъ Даневъ въ Лондонъ, помимо съюзницитѣ и противъ буквата на договора, искаше отъ силитѣ обща граница съ Албания откъмъ Дебъръ. Въ сѫщото врѣме, г-нъ Даневъ противъ съгласието на своитѣ колеги-министри, но въ хармония съ военната партия, не искаше да отстѫпи Солунъ, който Австрия изглеждаше да му бѣше обѣщала, слѣдъ като бѣ обѣщана Вардарската долина на г-на Пашича. Работитѣ се осложняваха и забъркваха, като се изопачаваше народния идеалъ, отъ една страна, съ мегаломански тенденции, а отъ друга страна, искаше се запазване на съюза (глѣдище на г-да Гешевъ и Тодоровъ). Като се приближи Сърбия къмъ Гърция, на България не оставяше друго, освѣнъ да се споразумѣе съ Ромѫния, за да не се намѣри съвсѣмъ изолирана на Балканитѣ. Това искаше и Австрия, която благоприятствуваше на такава политика. Ромѫния приемаше, но. . . съ условие, да получи сѫщата награда, която тайната конвенция съ Австрия ѝ осигуряваше, въ случай на война съ България: анексия на линията Тутраканъ—Балчикъ. На такова условие тя щѣше да остане неутрална; даже, тя обѣщаваше военна помощь... противъ турцитѣ. Но Турция бѣше побѣдена, а министритѣ увѣряваха, че не искатъ война съ съюзницитѣ: тогава, защо да се жертвуватъ най-добритѣ български земи? Усилията за спогодба се разбиха о тия лицемѣрни, чисто формални или наивни доводи. Напротивъ, вѣрваше се, че, дѣйствително, войната е неизбѣжна и че... Русия ще довърши останалото. А Русия за-

плашваше България съ ромѫнско нашествие, въ случай че тя прибѣгне до война.

Въ края на май, руската дипломация направи послѣдно усилие да отстрани конфликта. Тя се съгласяваше да играе ролята на арбитъръ въ границитѣ на съюзния договоръ, но не прѣставаше да дава съвѣти за прѣдпазливость. Тя казваше: „Приемете сръбскитѣ искания за компенсация. Въпрѣки изричното обѣщание на сърбитѣ да не искатъ нищо вънъ отъ това, което имъ се даваше по договора, съгласете се да отстѫпите нѣколко града отвѫдъ „спорната зона", „отвѫдъ" границата, която сърбитѣ бѣха обѣщали да не „нарушаватъ". — Това руско разрѣшение, безъ да задоволи сърбитѣ, нѣмаше изгледъ да бѫде прието отъ българитѣ. И двѣтѣ неприятелски страни съзираха въ руското поведение причини за съмнѣние въ безпристрастието на нейния арбитражъ. Сърбитѣ бѣха сигурни, че Русия не бѣше забравила Санъ-Стефанска България, *а българитѣ не можеха да направятъ Македония размѣнна монета на дипломатическия пазаръ.* И двѣтѣ страни идваха до убѣждението, че трѣбваше да се търси изходъ въ въорѫжена борба.

Обаче, послѣденъ опитъ за отбѣгване на откритата борба биде направенъ: двамата инициатори на съюзния договоръ, г-да Пашичъ и Гешевъ, си устроиха срѣща на границата въ Царибродъ. Тѣ искаха да се опитатъ да разрѣшатъ мѫчнотиитѣ по приятелски, безъ „публика" и „силитѣ".

Уви! Това, което бѣше възможно прѣзъ февруари, не бѣше възможно прѣзъ май. Първо, „публиката" на политическитѣ партии въ Бѣлградъ не искаше да пусне Пашича на срѣщата съ първия български министръ. Прѣди да замине за Царибродъ, той биде принуденъ да прочете прѣдъ Скупщината изложението на своитѣ доводи за ревизия на договора; сѫщитѣ, които бѣ пратилъ въ София три дни прѣди това (вижъ по-горѣ). Но, като се разгласи по тоя начинъ тайната дипломатическа кореспонденция, затваряше се пѫтя на отстѫпкитѣ. При тия условия, рѣчьта отъ 15/28 май бѣше послѣденъ ударъ, нанесенъ върху миролюбивитѣ надежди на г. Гешева, въ надвечерието на заминаването му въ Царибродъ. Това, което г-нъ Пашичъ, споредъ интервюто на единъ загребски вѣстникъ, билъ казалъ, е много вѣроятно.

«Азъ бѣхъ сигуренъ, казалъ той, че българитѣ ще ми отговорятъ съ обявяване на война». Г-нъ Гешевъ отъ своя страна не бѣше въ по-блѣстящо положение. Той сѫщо имаше да се бори противъ партизанитѣ на войната въ София, но той не отстѫпи. Когато на 17/30 май, той се научи, че въ прѣдидния день царь Фердинандъ бѣше приелъ шефоветѣ на опозицията и харесалъ съвѣта имъ да се обяви война, той си подаде оставката. Г-нъ Пашичъ не подозираше, че на 20 май (2 юни) въ Царибродъ той говорѣше вече на единъ бившъ министъръ. Обаче, въ тая срѣща единъ изходъ или, по-скоро, едно отсрочване на събитията биде намѣрено: съгласиха се да се свикатъ на конференция шефоветѣ на съюзническитѣ кабинети. На 22 май (4 юни) оттеглянето на Гешева стана извѣстно за всички. Така изчезна послѣдната надежда за отбѣгване на войната.

Тогава рускиятъ царь направи едно върховно усилие. На 26 май (8 юни), той отправи до сръбския и българския владѣтели една телеграма, въ която, като взимаше актъ отъ проектираната Солунска срѣща и възможното ѝ продължение въ Петербургъ, напомняше имъ, че тѣ сѫ задължени да подложатъ своитѣ разпри на неговия арбитъръ. Той заявяваше тържествено, че „държавата, която ще почне войната, ще отговаря за това прѣдъ славянството", като си „запазваше пълна свобода да рѣши какво поведение ще държи Русия спрѣмо възможнитѣ послѣдици на прѣстѫпната борба". Тайната дипломатическа кореспонденция обяснява това заплашване. Ако Сърбия не се подчини на руския арбитъръ „тя рискува своето сѫществуване". Ако България се опре „тя ще бѫде нападната въ войната противъ съюзницитѣ отъ Ромѫния и Турция". Въ Бѣлградъ разбраха заплашването, но то възбуди само раздразнение. „Русия ни държи, казаха тамъ, чрѣзъ постоянно грозящата намъ опасность: съсѣдството на Австрия. Знаейки, че ако тя ни напусне, нашитѣ неприятели отвѫдъ Дунава ще побързатъ да упражнатъ върху ни най-тежъкъ натискъ, тя мисли, че може да ни прѣнебрѣгва... Всичкитѣ ѝ милости сѫ за българитѣ. Обаче, ние не можеме да идеме по-далечъ по тоя пѫть. Ние отстѫпихме по албанския въпросъ, ние не можеме да направимъ сѫщото относително Македония... Ние не можеме да се осѫдиме сами

на смърть прѣдъ очитѣ на народитѣ, защото въ Петербургъ или Царское Село така сѫ рѣшили"*).

Г-нъ Пашичъ въ борба противъ тенденциитѣ на военната партия подаде сѫщо оставката си на 2|15 юни. Но рускиятъ пълномощенъ министръ, г-нъ Хартвигъ, се намѣри тамъ, за да изтъкне сериозностьта на положението и да убѣди краля, членоветѣ на кабинета, депутатитѣ да отстѫпятъ прѣдъ руското искане и да приематъ безусловно арбитража. Пашичъ остана и на 8|21 юни обявиха въ Бѣлградъ, че арбитража се приема. „Безъ да иматъ вѫтрѣшно нѣкаква вѣра въ него", добавяше се въ споменатото сръбско интервю, а г-нъ Пененрумъ казваше: „Нито Даневъ, нито Пашичъ желаятъ да отидатъ въ Петербургъ". И наистина, г-нъ Пашичъ се мѫчеше да се примири съ своитѣ критици и противници въ Скупщината, въ бурното заседание на 17|30 юли той заяви, че съвсѣмъ не се отказва отъ гледището си, станало извѣстно чрѣзъ експозето му отъ 15|28 май; той бѣше приелъ арбитража само слѣдъ като се бѣше убѣдилъ, че ще стане върху широка база, а не въ границитѣ на членъ 4 отъ тайното приложение на договора и съ условие „рускитѣ управляващи срѣди" да се занимаятъ съ гръцко-българския конфликтъ едноврѣменно съ сръбско-българския.

Така се бѣха договорили новитѣ съюзници и г-нъ Венизелосъ го потвърди въ едно антрефиле, печатано сѫщия день въ Le Temps. По поводъ обясненията на г. Пашича и разискванията, които ги послѣдваха, Скупщината отново се занима съ въпроса, дебатиранъ мѣсецъ прѣди това. Прѣзъ врѣме на разискванията, нѣкои се изказаха по-скоро за анексията на Македония, отколкото за арбитража (г-нъ Рибарацъ), други заявиха (Павелъ Маринковичъ), „че сръбскиятъ народъ ще има повече довѣрие въ своята побѣдоносна армия, отколкото у г-нъ Пашичъ и неговата извѣстна несрѫчность". Скупщината „поднови своето рѣшение да не позволи потѫпкването на сръбскитѣ жизнени интереси". Г-нъ Драшковичъ, който постави това условие, обясни значението

---

*) Тия характерни думи сѫ записани, нѣколко седмици по-късно отъ г-нъ Penenrum въ самия Бѣлградъ. Вижъ книгата му: Quarante jours de guerre dans les Balkans, Chapelot. Paris, 1914.

му: „Вардарската долина прѣдставлява жизненъ интересъ за Сърбия **и** едно арбитражно рѣшение, което не държи смѣтка за **тая** жизнена нужда, ***не може да бжде приетo***".

Нѣколко минути прѣди това, въ самата Скупщина, Пашичъ получи телеграма за започване на неприятелскитѣ дѣйствия. Тогава тòй се оттегли, прѣблѣднѣлъ. Прочее, арбитражътъ пропадаше и то не по вината на Сърбия.

Всѣка книга отъ Библиотеката „Балкански Въпроси" излазя едновремено на 5 езика: български, нѣмски, английски, руски и френски.

Библиотеката на първо врѣме и наскоро ще даде цѣла редица книги, въ които се изнасятъ всички по-важни документи и факти въ защита на българскитѣ национални права.

Между тия книги сѫ:

МАКЕДОНИЯ (първата глава отъ карнегиевата анкета, прѣдшедествувана отъ уяснителни бѣлѣжки).

ОФИЦИАЛНИТѢ ДОКУМЕНТИ, съ които сѫ опрѣдѣлени българскитѣ земи (отъ Т. Карайоневъ).

МАКЕДОНИЯ СПОРЕДЪ ОЧЕВИДЦИ (Изъ книгата на Д-ръ Н. Миховъ, съдържаща мнѣнията на всички, които сѫ видѣли и познали Македония, — турната подъ печатъ).

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКИЯ ДОГОВОРЪ ОТЪ 1912 ГОД. (отъ Гр. Василевъ).

П. МИЛЮКОВЪ ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАЦИОНАЛЕНЪ ВЪПРОСЪ (отъ проф. Д. Михалчевъ).

БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ И БЪЛГАРСКИЯ НАЦИОНАЛЕНЪ ВЪПРОСЪ (отъ Д. Мишевъ).

УЧЕБНОТО ДѢЛО ВЪ МАКЕДОНИЯ (отъ Д. Мишевъ)

РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪ МАКЕДОНИЯ (отъ Хр. Матовъ и др.).

КУЛТУРАТА ВЪ МАКЕДОНИЯ; общественнитѣ ѝ връзки съ останалитѣ български земи (Основана на данни отъ една нова анкета).

БЪЛГАРИ ВЪ ЮГО-ЗАПАДНО МОРАВСКО по Й. Ханъ въ 1858 г. (отъ проф. Теодоровъ-Баланъ).

БЪЛГАРИТѢ ВЪ БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВЪ И БОРБИТѢ ИМЪ ЗА НАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЕНИЕ (отъ проф. Н. Милевъ).

БЪЛГАРСКИТѢ НАЦИОНАЛНИ ИСКАНИЯ ОТЪ ГЛЕДИЩЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИТѢ ИНТЕРЕСИ (отъ Сим. Радевъ).

По технически причини не можемъ още да съобщимъ заглавието или точното съдържание на книгитѣ отъ г. г. Д. Ризовъ, проф. Йорданъ Ивановъ и други.

ОТЪ ИЗДАТЕЛСТВОТО.